

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ**

Навчально-методична серія
«КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ»

Василь Левкулич

Уляна Мараєва

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

(для студентів першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю

033 «Філософія»)

Ужгород – 2022

УДК 130.12+141.333

Левкуліч В., Мараєва У. Філософська антропологія (для студентів першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 033 «Філософія») / Василь Левкуліч, Уляна Мараєва; Навчально-методична серія «КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ»; [Ужгород.нац.ун-т; Ф-т сусп. наук; каф. філософії]. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2022. 56 с.

Розробники:

Левкуліч Василь Васильович, доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії факультету суспільних наук УжНУ.

Мараєва Уляна Миколаївна, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії факультету суспільних наук УжНУ.

Рецензенти:

Хоменко Тетяна Іванівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії факультету суспільних наук УжНУ.

Навчально-методичні рекомендації затверджені
на засіданні кафедри філософії факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
протокол № 3 від 27 жовтня 2022 р.

Схвалено методичною комісією факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
протокол № 11 від 27 жовтня 2022 року.

© Василь ЛЕВКУЛИЧ, Уляна МАРАЄВА, 2022

© Навчально-методична серія «Кафедра філософії»

ЗМІСТ

МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	4
ОПИС ТА СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	7
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	10
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ І ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	16
ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:	22
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	24
ПЕРЕЛІК ЗАВДАНЬ НА МОДУЛЬНІ КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ.....	26
ПИТАННЯ ДЛЯ ЕСЕ.....	26
КОМЕНТУВАННЯ ПЕРШОДЖЕРЕЛ.....	27
ТЕСТОВІ КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ	36
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	41
МЕТОДИ НАВЧАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ	43
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	45

МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«Філософська антропологія» – це курс, який ознайомлює студентів з предметом, об'єктом, функціями, науковим статусом філософської антропології, із об'єктивними законами існування людини як біологічної та соціальної істоти. Курс вивчає та аналізує особливості та сутності феномену людини як соціального та біологічного явища, її основні сутнісні антропологічні особливості. Актуальність антропологічного аналізу в системі філософського знання пов'язана з об'єктивними процесами, що відбуваються в культурі ХХ-ХХІ ст. (так званий «антропологічний поворот» у філософії).

Інтерес до проблеми людини і до людського виміру культури є об'єктивною тенденцією розвитку філософії ХХІ ст. Саме в нашому столітті трагічно актуалізувались численні гіпотези про смерть Бога, культури, людини, суб'єкта, авторства – гіпотези, якими закінчується «класична» і починається «посткласична» епоха європейської цивілізації. А це приводить до втрати моральних орієнтирів, по-новому ставить питання про смисл буття людини у світі.

У курсі філософської антропології розглядається філософсько-антропологічна проблематика в її історичному вимірі. Також осмислюються теоретичні проблеми сучасної філософської антропології: практична філософія, мова і комунікація, знання і влада, право і справедливість, культура і цивілізація, духовний досвід людства, життя і смерть.

Метою курсу «Філософська антропологія» є ознайомлення із основними теоретичними концепціями, які аналізують антропологічні особливості людини, її причини появи, спілкування та функціонування у суспільстві, її спроможність до самовдосконалення і самовираження, особливості трансцендування. Розглядаються основні антропологічні теорії, які розвивалися у процесі розвитку світової філософії, в контексті яких планомірно розкриваються сутнісні сили людини у системі «людина-світ».

Основним **завданням** курсу є:

- ✓ детальний аналіз еволюції філософських вчень про людину, а також з основними теоретичними аспектами проблеми;
- ✓ визначення предмету, історичної генези філософської антропології;
- ✓ огляд основних теорій антропогенезу, джерел та можливостей подальшого розвитку людини;
- ✓ визначення головних напрямків та теоретичних моделей антропологічних особливостей людини;
- ✓ закони розвитку людини у спільноті;
- ✓ духовні константи становлення людини;
- ✓ фундаментальні категорії людського буття у їх взаємодії.

Відповідно до освітньої програми, вивчення дисципліни сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти таких компетентностей:

Загальні:

- ЗК 4. Здатність бути критичним і самокритичним.
- ЗК 9. Здатність до міжособистісної взаємодії, здатність працювати в команді.
- ЗК 10. Здатність працювати автономно.
- ЗК 11. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.
- ЗК 12. Здатність діяти на підставі етичних міркувань (мотивів).
- ЗК 13. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.
- ЗК 14. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Фахові:

- ФК 1. Усвідомлення сенсу філософії, її дисциплінарного розмаїття та місця в системі культури.
- ФК 2. Здатність виокремлювати специфіку філософського знання та змістові відмінності філософії від інших форм мислення.
- ФК 5. Здатність аналізувати сучасні філософські проблеми та вчення.
- ФК 10. Здатність оперувати філософською термінологією для розв'язання професійних завдань.
- ФК 12. Здатність аналізувати та коментувати літературу з філософської, соціокультурної та загальнонаукової проблематики.
- ФК 13. Здатність застосовувати в професійній діяльності знання про засади, розвиток і сучасний стан наукового та гуманітарного знання.
- ФК 15. Здатність брати участь у наукових та прикладних дослідженнях у галузі філософії.
- ФК 16. Здатність брати участь в інтелектуальних дискусіях на засадах діалогу, відкритості, поваги до різноманітності культур, поглядів та способів проявів людської індивідуальності.

ОПИС ТА СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 5	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 150	4	4
Кількість модулів – 2	Семестр:	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи – 2	7	7
	Лекції:	
	40	22
	Практичні (семінарські):	
	34	-
Вид підсумкового контролю: іспит	Лабораторні:	
	-	-
Форма підсумкового контролю: письмовий підсумковий контроль	Самостійна робота:	
	76	128

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назва змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Форма навчання: денна					
	Усього	у тому числі				
		лекції	Практичні (семінарські)	лабораторні	Індивідуальна робота	Самостійна робота
Модуль 1. Історія філософських антропологічних учень						
Тема 1. Введення у філософську антропологію	7	2	2			3
Тема 2. Вчення про людину в стародавньому світі	7	2	2			3
Тема 3. Людини в середньовічній антропології	6	2	1			3
Тема 4. Антропоцентризм і гуманізм епохи Відродження і Реформації	7	2	2			3
Тема 5. «Людина розумна» в теоріях Нового часу	6	2	1			3
Тема 6. Людина епохи Просвітництва	7	2	2			3
Тема 7. Образ людини у працях німецьких класиків	7	2	2			3
Тема 8. Філософія людини XIX століття	7	2	2			3
Тема 9. Посткласичні образи людини у XX столітті	7	2	2			3
Тема 10. Різновиди антропологічного пізнання у посткласичній філософії	7	2	2			3
Тема 11. Людина в постмодерністській антропології	7	2	2			3
Тема 12. Сучасна українська філософсько-антропологічна традиція	7	2	2			3
Разом за модуль 1	82	24	22			36
Модуль 2. Специфіка людини та її буття у світі						
Тема 13. Філософсько-	12	2	2			8

антропологічні роздуми про людину						
Тема 14. Образи людини у філософії	10	2	2			6
Тема 15. Мова, спілкування, комунікація	10	2	2			6
Тема 16. Людина, культура, цивілізація	12	4	2			6
Тема 17. Духовний досвід людини	12	4	2			6
Тема 18. Життя і смерть у духовному досвіді людства	12	2	2			8
Разом за модуль 2	68	16	12			40
Разом за семестр	150	40	34			76

Назва змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Форма навчання: заочна					
	Усього	у тому числі				
лекції		Практичні (семінарські)	лабораторні	Індивідуальна робота	Самостійна робота	
Модуль 1. Історія філософських антропологічних учень						
Тема 1. Введення у філософську антропологію	10	2				8
Тема 2. Вчення про людину в стародавньому світі	7	1				6
Тема 3. Людини в середньовічній антропології	6					6
Тема 4. Антропоцентризм і гуманізм епохи Відродження і Реформації	7	1				6
Тема 5. «Людина розумна» в теоріях Нового часу	7	1				6
Тема 6. Людина епохи Просвітництва	7	1				6
Тема 7. Образ людини у працях німецьких класиків	6					6
Тема 8. Філософія людини XIX	7	1				6

століття						
Тема 9. Посткласичні образи людини у ХХ столітті	7	1				6
Тема 10. Різновиди антропологічного пізнання у посткласичній філософії	8					8
Тема 11. Людина в постмодерністській антропології	7	1				6
Тема 12. Сучасна українська філософсько-антропологічна традиція	11	1				10
Разом за модуль 1	90	10				80
Модуль 2. Специфіка людини та її буття у світі						
Тема 13. Філософсько-антропологічні роздуми про людину	10	2				8
Тема 14. Образи людини у філософії	10	2				8
Тема 15. Мова, спілкування, комунікація	9	1				8
Тема 16. Людина, культура, цивілізація	10	2				8
Тема 17. Духовний досвід людини	10	2				8
Тема 18. Життя і смерть у духовному досвіді людства	9	1				8
Разом за модуль 2	60	12				48
Разом за семестр	150	22				128

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Модуль 1. Історія філософських антропологічних учень

Тема 1. Введення у філософську антропологію. Вчення про людину в системі філософського світогляду. Онтологія, теорія пізнання, аксіологія, епістемологія, соціальна філософія в їх співвідношенні із філософською антропологією. Специфіка філософсько-антропологічної проблематики. Методи філософської антропології: історичний, трансцендентальний, феноменологічний, герменевтичний, соціологічний, критико-ідеологічний, міждисциплінарний. Наукова рефлексія і людська повсякденність. Основні філософсько-антропологічні проблеми. Предмет філософської антропології. Людина і основні світоглядні системи: антропоцентризм, теоцентризм, логоцентризм, природоцентризм і соціоцентризм. Специфіка філософської антропологічної рефлексії та її основні функції.

Тема 2. Вчення про людину в стародавньому світі. Людина в культурі та світогляді Сходу: ідеал досконалої людини в конфуціанстві і даосизмі. Проблема людини в індійській релігійно-філософській традиції (брахманізм, буддизм, йога, веданта). Образ людини в культурі арабо-мусульманського Сходу. Людина у світі міфології. Від міфу до логосу. Мікрокосм і макрокосм. Проблема вторинної «міфологічної парадигми». Антропологічні ідеї досократиків. Самопізнання. Антропоморфізм, пантеїзм, гілозоїзм. Життя і смерть. Філософські вчення як відповідь на питання людського існування. Сократ як вчитель і як філософ. Порядок буття як основа громадського порядку. Платон: Умоосяжне і плотське буття. Істина і ерос. Тріадична структура любові (ерос-агапа-філія). Ідея блага. Ідеальна держава. Мудрість. Софістика і софістична мудрість. Людина як мірило всіх речей. Арістотель. Проблема суб'єкта наукового пізнання в античності. Теоретична і практична свідомість. Розум і відчуття. Розсудливість. Щастя. Держава і громадянин. Види чеснот. Ідеальна держава. Людина в пізній античній філософії. Людина і природа у Лукреція. Турбота про себе в повчаннях Сенеки. Мистецтво любові і мистецтво життя у Овідія.

Тема 3. Людини в середньовічній антропології. Ситуація людини в епоху краху Римської імперії. Язичництво і християнство. Гностицизм, маніхейство, монофізитство, монофілітство про Бога, людину, добро і зло. Розуміння людини в християнстві, іудаїзмі, мусульманстві: порівняльний аналіз. Антропологія в контексті теоцентризму. Плоть і душа. Гріх і покаєння. Свобода волі. Віра і знання. Бог і любов. Проблема смерті. Робота над тілом: аскетизм, співпереживання стражданню Христа.

Людина в працях отців християнської церкви. Філософсько-антропологічні ідеї Блаженного Августина. «Вірую, щоб розуміти». Людина в працях П. Абеляра, А. Кентерберійського, Т. Аквінського. «Розумію, щоб вірити». Теорія «подвійної істини» та її антропологічний сенс.

Тема 4. Антропоцентризм і гуманізм епохи Відродження і Реформації. Титани Відродження. Антропоцентризм і теоцентризм. Природа і гідність людини. Пантеїзм і містицизм. Відродження платонізму (ідеї Флорентійської Академії). Гуманізм Еразма Роттердамського. Космологія Д. Бруно. Бог і світ у вченнях гуманістів. Аскетизм і культ чуттєвості. Матерія і тіло. Вчення про світову душу. Натуральна магія. Алхімія. «Семіотика світу» в Парацельса. Астрологія і медицина. Соціально-етичні вчення епохи Відродження. Нова педагогіка.
Мартін Лютер. Протестантська людина і «дух капіталізму».

Тема 5. «Людина розумна» у філософії Нового часу. Становлення буржуазного суспільства. Зростання міст. Торгівля і ринок. Автономні індивіди. Перепланування міст і зміна житла. Етос буржуазії.
Народження механіко-математичної картини світу. Галілей і Кеплер. Машинізація світу. Самосвідомість. Вчення про людську природу. «Анатомічний театр»: пошуки душі. Людина-машина.
Людина як суб'єкт наукового пізнання. Розум, розсудок, чуттєвість. Новаторство Ф. Бекона. Вчення про «ідоли» і нова класифікація наук. Проблема чуттєвості в сенсуалізмі Дж. Локка. Ідея «tabula rasa». Досвід рефлексії. Боротьба з афектами у Б. Спінози. Рівність і свобода. Вчення про державу Т. Гоббса: природна рівність і війна всіх проти всіх. Суперечності людської природи і природна суть людини. Пізнання і екзистенція у Б. Паскаля. Принцип «cogito» у Р. Декарта. Проблема посвідчення людського «Я». Традиції наукового трактату «від першої особи». Психологічне обґрунтування буття Бога.

Тема 6. Людина епохи Просвітництва. Культ розуму. Здоровий глузд. Віра і наука (І. Ньютон, Г. Лейбніц). Простір символічного. Проблема людини в працях французьких просвітників. Природна теорія душі. Людина як машина у Ламетрі. Людина і суспільство, держава і особа в роботах Дідро, Монтеск'є, Вольтера. Церква і мораль. Критика «реальної церкви». Сила законів. Природа і виховання у Ж.-Ж. Руссо. Суть людського щастя за Гельвецієм. Голодний натовп.
Ірраціональне. Революції в Європі. Індивідуальне і колективне тіло. Близькість і дистанція. Пошуки духовної єдності. «Свобода, рівність, братерство». Проблема людини у німецьких романтиків (Шлейермахер, Новалис, Гельдерлін, Шиллер, Гете).

Тема 7. Образ людини у працях німецьких класиків. Антропологія І. Канта. Практичний і теоретичний розум. Ідея категоричного імперативу. Етичний обов'язок. Пізнання і віра. Релігія в межах розуму. Чуттєвість і розум. Проблема «Я» в І. Г. Фіхте. Воля і інтелект. Проблема індивідуальності. Проблема людини в об'єктивному ідеалізмі Гегеля. Любов і влада в ранніх роботах Гегеля. Проблема інтерсуб'єктивності. Пізнання і комунікація. Природа, розум, дух. Філософія міфу та ідея творчості у Й. Шеллінга.

Антропологізм Л. Фейєрбаха. Критика релігії. «Антропологічний принцип» у філософії. Емансипація чуттєвості. Біологічна природа людини. Проблема соціалізації людини.

Тема 8. Філософія людини XIX століття. Дарвінізм і антидарвінізм. Біологічне і соціальне. Людина і тварина. Еволюція видів живого. Природний відбір. Біологізм О. Конта, Р. Спенсера, С. Мілля. Прагматизм. Пізнання і діяльність.

Марксистська антропологія. Роль практики у суспільному буття людини. Проблема відчуження. Базис і надбудова. Критика ідеології. Ілюзії і класові інтереси.

Воля і розум у А. Шопенгауера. Споглядання і міркування. Пізнання і мотив. Свідомість і несвідоме. Світова воля. Проблема зла. Етика співчуття. Воля до влади в ученні Ф. Ніцше. Розум і життя. Тіло і дух. «Народження трагедії» і дух мистецтва. «Надлюдина» і «смерть Бога».

З. Фрейд. Архіпелаг несвідомого. «Едипів комплекс» і сексуальність. Дух як епіфеномен лібідо. Метафізика афекту. Несвідоме і культура. Ідея людини в психології індивідуальності А. Адлера. Аналітична психологія К.Г. Юнга: від несвідомого до колективного несвідомого. Архетип і символ. Свобода і самотність. Боротьба за комфорт. Структури повсякденності. Віра, страх, відчай, самотність, хвороба до смерті.

Концепція «надлюдина» Ф. Ніцше.

Філософсько-релігійний образ людини. Антропологія Н.А. Бердяєва. Свобода і «творчість національного духу». «Екзистенціальна діалектика». Особа і індивід. Пізнання і любов.

Екзистенціальний проєкт людини. Досвід страждання і страху. Проблема самотності. Щастя і його прояви у людському бутті. Філософія серця П.Д. Юркевича. Філософсько-антропологічні роздуми у творчості М. Хвильового.

Тема 9. Посткласичні образи людини у XX столітті. Проблема «антропологічного повороту» в філософії. «Кінець історії» і «смерть людини».

Людина і історія: специфіка гуманітарних наук. Теорія архетипів К. Юнга. Дільтей, Ріккерт, Віндельбанд. Проблема цінностей. Філософія життя Р. Зіммеля. А. Швейцер і «етика благоговіння», життя як цінність.

Місце людини в космосі. М. Шелер. Суть і форми симпатії. Любов і ненависть. Феноменологія духовного досвіду. Буття і цінності. Освіта, праця, святість. Людина і Бог.

А. Камю, Ж.-П. Сартр і традиція європейського гуманізму. Критика ідей людини. Трансцендентальна аналітика життєвого світу. Буття до смерті. Розум і екзистенція. Проєкт фундаментальної онтології М. Хайдеггера.

Людина як об'єкт уваги у творчості французьких персоналістів (Е. Муньє, Ж. Лакруа).

Тема 10. Різновиди антропологічного пізнання у посткласичній філософії.

Біоантропология. Р. Плеснер. Діалектика зовнішнього і внутрішнього в розвитку природи. Рівні органічного і людина. Єдність біологічного і гуманітарного.

Соціальна антропология і проблема суспільних інститутів (А. Гелен, Ф. Боас).

Культурна антропология. Людина як творець і як творіння культури (М. Мід, М. Ландман, Е. Морен). «Завершення» людини в культурі. Історична антропология. Соціогенез і цивілізаційний процес в роботах Н. Еліаса.

Структурна антропология. Антропосоціогенез і «трудова» теорія походження мови і свідомості. Виробництво і обмін. Сім'я і структури спорідненості. Структура і сенс. К. Леві-Стросс і концепція «бінарних опозицій».

Політична антропология. Людина і влада (Ж. Баландьє, Е. Лемберг, Г. Ріффель, Г. Ассель, В. Кюр).

Релігійна антропология як трансцендування людини. М. Шелер. Релігійність як засіб самореалізації (Т. Лукман).

Етноантропология. Проблема Чужого. Форми комунікації етносу і особистості. Цінності, звичаї, норми як зразки діяльності і комунікативні структури. Українська етноантропология. Проблема етнічного ядра та периферії. Архетипи національної культури як фундамент етноантропології. Мова, культура, традиція як ознаки ідентифікації людини.

Тема 11. Людина в постмодерністській антропології. Образ людини в добу постмодерну. Критика «проєкту Просвітництва». Теорія комунікативної дії (Ю. Хабермас). Індивід і суспільство. Проблема «Я» – «Інший». Ідея «втрати суб'єктивності» (М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз). Деконструкція як подолання жорстких опозицій класичної антропології. Ж. Дерріда. Знання і влада у М. Фуко. Влада як управління життям.

Сучасна релігійно-метафізична антропология: європейська континентальна і англо-американська традиція. Людина у відношенні до *sacrum*. К. Барт, Е. Бруннер, П. Тілліх, М. Еліаде, К. Ранер, Е. Корет.

Тема 12. Сучасна українська філософсько-антропологічна традиція.

Українські філософсько-антропологічні студії 2-ої половини ХХ століття і їх вплив на сучасну українську парадигму. О. Кульчицький і «кордоцентричний персоналізм».

Розвиток філософсько-антропологічного вчення на зламі ХХ-ХХІ століть. Київська світоглядно-антропологічна школа: культурологічний, моральний, релігійний та соціально-філософський аспекти людинотворення.

Екзистенційна антропология. В. Шинкарук і антропологічний поворот в українській філософії 2-ої половини ХХ століття. М. Попович «Червоне століття», «Бути людиною». С. Кримський і проблема духовності людини. Концепція «монадної особистості».

«Цивілізаційний проєкт» України ХХІ століття. Від антропології до метаантропології. Концепція Н. Хамітова.

Модуль 2. Специфіка людини та її буття в світі

Тема 13. Філософсько-антропологічні роздуми про людину.

Проблема походження і сутності людини в філософії: різноманіття підходів. Феномен людини у світлі природничо-наукового та соціогуманітарного аналізу. Філософська антропологія та синтез історичних і логічних, соціальних і технічних, природничо-наукових і гуманітарних дисциплін. Антропологізація науки.

Проблема антропосоціогенезу. Біологічне і соціальне в людині. Культурні чинники та їх роль. Соціальні теорії в розриві між масою, натовпом і особою.

Філософська антропологія як теорія соціальної дії і як стратегія життєвого пошуку. Мультикультурність сучасного суспільства і проблема співіснування різнорідного. Діалог, полілог, взаємне визнання і пошана. Глибинне спілкування. Проблема «дискурсу».

Ноосфера і «проблема людини». Глобальні проблеми та їх відношення до «проблеми людини». Гуманізація та людиномірність науки.

Тема 14. Образи людини у філософії. Людина в дзеркалі своєї думки. Ідея людини. Самопізнання. Людина і буття. Людина і Бог. Розсудок і розум. Духовність. Досвід морального визнання. Обов'язок, відповідальність. Право і справедливість. Свобода і необхідність. Спонтанність. Пізнання і цінності. Розум і тіло. Людина і суспільство. Деперсоналізація. Людина і тварина. Проблема «Іншого». Тотожність і ідентифікація. Інтерсуб'єктивність. Проблема раціональності. Особа та індивідуальність. Інтеріоризація та екстеріоризація. Об'єктивування, відчуження. Історичний досвід становлення людини. Людина як творець і як творіння культури. Людина і історія. Людина як практична істота. Основні потреби людини. Незавершеність людини. Системний підхід до людини. Різноманіття «людського». Людина в гетерогенному і мультикультурному просторі сучасності. Інтердисциплінарні практики.

Тема 15. Мова, спілкування, комунікація.

Мова як феномен людського буття. Мова, свідомість, діяльність. Людська свідомість, менталітет і мова. Структури і форми мовної поведінки. Мова як феномен культури (Г. Гадамер). Мовні акти і комунікація. Акт мовлення і його філософське осмислення. Значення і сенс.

Мова як інформаційно-семіотичне поле культури. Семіотика і семіологія культури (Ф. де Соссюр, Р. Якобсон). Мова як носій культурних кодів і сенсів. Культурні коди спілкування. Інтерація і комунікація. Мова як інструмент соціального управління.

Тема 16. Людина, культура, цивілізація. Ситуація людини між «культура і культурою», «культурою і цивілізацією». Образи культури і образи цивілізації. Людина і машина. Влада техніки і технології влади. Культурно-історичний процес і проблема формаційного розвитку. Економічні «стадії зростання» і проблема збереження людської індивідуальності. Становлення і

«дорослішання» культури (О. Шпенглер, А. Тойнбі). «Система речей» і систематика цивілізаційних процесів у ХХ столітті (Ж. Бодрійяр). Віртуалізація реальності. «Складки» і «згини» соціокультурного буття (Ж. Дельоз). Проблема «символічного обміну». Технічна цивілізація і «кінець історії» (Ф. Фукуяма). Ситуація людини в епоху «пост постмодерна». Феномен «постлюдини» в інформаційному суспільстві. Гуманізм і трансгуманізм. Рекламна комунікація та ціннісний вибір людини.

Тема 17. Духовний досвід людини. Духовність і філософія. Натуралістичний і метафізичний рівні духовності. Поняття «душа», «дух», «душевне», «духовне». Ціннісно-сміслові, мотиваційні та вольові потреби особистості, міра відповідальності. Духовність, релігійність, душевність.

Духовність особистості. «Космос-духовність-людина». *Онтологічні та персональні* засади духовності. Проблема обґрунтування духовного. Раціональне, емоційно-почуттєве, безсвідоме і вольове як елементи конструювання духовності. Іntenціональність емоційних переживань.

Г. Сковорода і духовно-практичне самотворення людини. «Людина, народжена на добро». Природовідповідність людини.

Е. Фромм. Духовність і проблема відчуження людини. Проблема самотності. А. Печчеї і деструктивні компоненти особистості. Проблема асоціальності. Діяльність як джерело формування соціальності. Свобода і творчість.

Цінності в житті людини. Культурна онтологія та ієрархія цінностей. Наявність ціннісних переваг в науковому пізнанні. Любов до вищих цінностей. Види і форми любові. Лібідо і його сублимація в культурі. Педагогіка і виховання.

Людина в хворому суспільстві. Проблема душевного здоров'я. Духовність і самореалізація людини. Релігія, мораль, мистецтво, філософія як прояви людського духу.

Тема 18. Життя і смерть у духовному досвіді людства.

Людське буття і його основні категорії. Проблема життя як філософська проблема. Рівні осмислення життя. Проблема «смерті людини» (філософсько-культурологічний аспект). Сенс життя. Життя як цінність. Гра. «Людина, що грає» (Й. Хейзінга). Про ігровий початок культури. Гра як форма життя. Гра і свобода.

Проблема смерті в стародавній філософії. Культ смерті в християнстві. Воскресіння і загробна відплата. Проблема душі. Віра і надія. Тріада «життя-смерть-безсмертя».

Постмодерністські тенденції в розумінні феномену смерті. Трансформація традиційних поглядів на смерть і ритуалів вмирання. Ерос і Танатос. Вбивство і жертва. Тема смерті в мистецтві.

Біологічна і соціальна смерть. Страх смерті. Смерть наодинці. Право на смерть і право на життя. Евтаназія. Біологічні проблеми життя і смерті. Довголіття. Хвороба і здоров'я. Критичні ситуації. Самогубство. Соціальна активність особи. Проблема особистого безсмертя.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ І ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тематика семінарських занять передбачає розгляд найбільш змістовних та проблемних питань курсу «Філософська антропологія».

Роль викладача змінюється із традиційної на посередницьку. Головним стає колективне знання групи, допомога у з'ясуванні окремих питань, обговорення підготовлених повідомлень, доповідей, рефератів, презентацій. **Мета** семінарського заняття – заохочення студентів до діалогу, розвиток комунікативних навичок студентів, схильність до аналізу та узагальнення, демонстрування отриманих знань в процесі навчання.

Основними формами проведення семінарських занять є семінар-обговорення, семінар-диспут, семінар-бесіда, семінар-конференція, «круглий стіл», а також письмове опитування у вигляді проблемних питань і тестів.

Рекомендована література містить сучасні теоретичні джерела, опубліковані або розміщені на електронних носіях.

Тема 1. Введення у філософську антропологію

Основні поняття та категорії: філософська рефлексія, людина, філософська антропологія, людська сутність, антропогенез.

План

1. Філософська антропологія в контексті інших розділів філософії.
2. Предметне поле філософської антропології.
3. М. Шелер – родоначальник філософської антропології.

Література: базова: [2, 6, 15, 18, 20, 24],
допоміжна: [1, 12, 13, 65, 70, 80, 87, 90].

Тема 2. Вчення про людину в стародавньому світі

Основні поняття та категорії: духовний канон життя, міф, пракріті, пуруша, дхарма, гуманність, антропоморфізм, логос, нус (ноос), калокагатія, ентелехія, софістика, майєвтика, чесноти, катарсис, атараксія, щастя.

План

1. Межі людини у давній Індії та Китаї: східний тип.
2. Антропологічні ідеї досократиків.
3. Антропологічний поворот у філософії давньої Греції. Сократ.
4. Людина в пізній Античності.

Література: базова: [2, 4, 6, 15, 22],
допоміжна: [1, 2, 10, 19, 25, 51, 84, 90, 102].

Тема 3. Людини в середньовічній антропології і гуманістичний вимір епохи Відродження

Основні поняття та категорії: аскетизм, персоналістична традиція, дух, душа, плоть, екзегетика, гуманізм, антропоцентризм, мікрокосм і макрокосм, секуляризація, містицизм.

План

1. Єдність божественної і людської природи у філософії Середньовіччя.
2. Філософсько-антропологічні ідеї А. Августина та Ф. Аквінського.
3. Східно-візантійський неоплатонізм і проблема людини.
4. Антропоцентрична концепція епохи Відродження. Світський гуманізм.

Література: базова: [2, 4, 6, 15, 22],
допоміжна: [1, 10, 19, 25, 84, 90, 102, 104].

Тема 4. «Людина розумна» в теоріях Нового часу і Просвітницький ідеал людини

Основні поняття та категорії: рефлексія, гносеологізм, раціоналізм, чуттєвість, сенсуалізм, Просвітництво, суб'єкт і об'єкт, соліпсизм, «природне право».

План

1. Гносеологізація людської сутності в епоху Нового часу.
2. Проблема чуттєвості в сенсуалізмі.
3. Людська природа в парадигмі Просвітництва.
4. Людина і суспільство, держава і особа в роботах Дідро, Монтеск'є, Вольтера.

Література: базова: [2, 4, 6, 15, 22],
допоміжна: [2, 9, 22, 26, 40, 70, 86, 94, 97, 98].

Тема 5. Образ людини у працях німецьких класиків та неklasична парадигма

Основні поняття та категорії: трансцендентальний суб'єкт, мораль, категоричний імператив, відображення, ірраціональне, воля, несвідоме, творчість, інтуїція, відчуження, філософія серця, щастя.

План

1. І. Кант і питання «що таке людина»?
2. Антропологічна концепція Г. Гегеля.
3. «Антропологічний принцип» у філософії Л. Фейербаха.
4. Ірраціональне та його роль у становленні людини. Воля, несвідоме, творчість, інтуїція.

Література: базова: [2, 4, 6, 9, 15, 18, 22],
допоміжна: [2, 9, 26, 29, 35, 39, 44, 74, 80, 84, 101].

Тема 6. Посткласичні образи людини у ХХ столітті

Основні поняття та категорії: «антропологічний поворот», архетип, «етика благоговіння», homo faber, екзистенція, абсурд, переживання, «життєвий світ», самосвідомість, свобода, самотність.

План

1. Людина і історія: специфіка гуманітарних наук.
2. Макс Шелер і місце людини в космосі.
3. Екзистенція людини і «життєвий світ».

Література: базова: [9, 11, 18, 19, 24],
допоміжна: [18, 35, 39, 51, 65, 70, 74, 80, 89, 90, 94, 97, 106].

Тема 7. Різновиди антропологічного пізнання у посткласичній філософії

Основні поняття та категорії: «подвійність людини», діяльність, «бінарні опозиції», соціальний інститут, культура, sapiens-demens, трансцендування людини, політичний інститут, влада, етнічне ядро і периферія, мова, традиція, ідентифікація.

План

1. Розвиток наук про людину у посткласичній філософії.
2. Історія і культура як основні осередки формування людини (М.Мід, Н. Еліас).
3. К. Леві-Стросс і концепція «бінарних опозицій».
4. Особливості української етноантропології. Архетипи, мова, культура.

Література: базова: [1, 4, 5, 7, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 25],
допоміжна: [9, 16, 36, 38, 40, 54, 63, 96, 103].

Тема 8. Людина в постмодерністській антропології

Основні поняття та категорії: комунікація, деконструкція, дегуманізація, «антиантропологія», «втрата суб'єктивності», «смерть суб'єкта», saçur, «естетика існування», «номадне мислення», знання, мова, смисл, комунікативна дія.

План

1. Антропологія постмодерну і деконструкція людини (Ж.Дерріда, М.Фуко).
2. Теорія комунікативної дії Ю. Хабермаса.

3. Людина у відношенні до *sacrum*. Релігійно-метафізична антропологія.

Література: базова: [3, 18, 20, 21, 23, 26],

допоміжна: [4, 14, 27, 32, 33, 35, 36, 41, 51, 52, 56, 59, 70, 93, 94].

Тема 9. Сучасна українська філософсько-антропологічна традиція

Основні поняття та категорії: духовність, «кордоцентричний персоналізм», «монадна особистість», віра, надія, любов, гуманізм, «цивілізаційний проєкт», метаантропологія, трансформація людини, страх, «модальність смерті».

План

1. Особливості української філософсько-антропологічної парадигми.
2. Київська світоглядно-антропологічна школа.
3. Антропологічні проблеми у творчості В. Шинкарука, М. Поповича, С. Кримського.

Література: базова: [1, 7, 8, 16, 18, 25],

допоміжна: [3, 17, 33, 34, 42, 57, 58, 60, 71, 73, 74, 77, 79, 80, 94].

Тема 10. Філософсько-антропологічні роздуми про людину

Основні поняття та категорії: антропосоціогенез, біологічне, соціальне, культура, сфери буття людини, ноосфера, виживання, глобальні проблеми, холізм.

План

1. Проблема антропосоціогенезу. Біологічне і соціальне в людині.
2. Вплив культури на розвиток людини і проблема мультикультуралізму в сучасному суспільстві.
3. Ноосфера і глобальні проблеми сучасності.

Література: базова: [1, 2, 3, 5, 7, 15, 16],

допоміжна: [9, 17, 27, 29, 40, 42, 51, 67, 75, 78, 79, 80, 82, 92, 93, 95, 98, 106].

Тема 11. Образи людини у філософії

Основні поняття та категорії: самопізнання, духовність, саморозвиток, свобода, необхідність, ідентифікація, «інший», інтерсуб'єктивність, відчуження, мультикультурний простір.

План

1. Пізнання і самопізнання як необхідні умови розвитку людини.
2. Людина як творець і творіння культури.

3. Людина в гетерогенному і мультикультурному просторі.

Література: базова: [1, 2, 3, 5, 7, 15, 16, 19],
допоміжна: [12, 17, 23, 25, 26, 29, 41, 44, 48, 52, 98].

Тема 12. Мова, спілкування, комунікація

Основні поняття та категорії: мова, свідомість, менталітет, мовні акти, комунікація, семіотика, знак, символ, інформація, значення, сенс, інтеракція, культурний код.

План

1. Людська свідомість, менталітет і мова.
2. Мова як інформаційно-семіотичне поле культури.
3. Культурні коди спілкування.

Література: базова: [1, 3, 5, 7, 10, 15, 16, 19, 25],
допоміжна: [1, 2, 9, 10, 20, 26, 29, 36, 38, 54, 55, 56, 63, 74, 103].

Тема 13. Людина, культура, цивілізація

Основні поняття та категорії: культура, цивілізація, техніка, віртуальна реальність, інформаційне суспільство, штучний інтелект, «постлюдина», гуманізм, трансгуманізм.

План

1. Образи культури і образи цивілізації.
2. Людина в інформаційному суспільстві. «Пост постмодерн».
3. Гуманізм і трансгуманізм.

Література: базова: [1, 3, 5, 7, 14, 15, 16, 18, 20],
допоміжна: [3, 4, 6, 14, 17, 23, 33, 36, 37, 42, 46, 52, 56, 60, 61, 71, 75, 79, 106].

Тема 14. Духовний досвід людини

Основні поняття та категорії: духовність, душевність, дух, релігійність, моральність, інтенціональність, самотворення, самотність, відчуження, асоціальність, свобода, творчість, цінності, любов, щастя.

План

1. Антропологічні виміри духовності. «Космос-духовність-людина».
2. Самоутвердження людини засобами духовності. Свобода і творчість.
3. Сучасне суспільство і криза духовності.

Література: базова: [1, 7, 18],

допоміжна: [1, 6, 14, 16, 24, 31, 36, 56, 58, 60, 69, 72, 75, 79, 82, 92, 95, 100, 104, 105].

Тема 15. Життя і смерть у духовному досвіді людства

Основні поняття та категорії: феномени буття людини, життя, смерть, безсмертя, сенс життя, гра, свобода, творчість, граничні ситуації, хвороба, самогубство.

План

1. Життя як філософсько-антропологічна проблема.
2. Гра як форма життя. Гра і свобода.
3. Людина у пошуках смислу життя у тріаді «життя-смерть-безсмертя».

Література: базова: [2, 12, 18, 19],

допоміжна: [1, 5, 6, 8, 10, 15, 21, 28, 32, 44, 45, 47, 48, 62, 74, 75, 91, 97, 99].

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Хто є засновником філософської антропології?
2. Які визначення філософської антропології ви знаєте?
3. У чому полягає специфіка філософсько-антропологічної рефлексії?
4. Назвіть основні функції філософської антропології.
5. Назвіть основні світоглядні установки філософсько-антропологічного вчення.
6. Назвіть основну проблематику і представників напряму філософської антропології.
7. Що таке антропоцентризм і які його світоглядні установки?
8. Що таке homo faber і яка його роль у розвитку культури?
9. Які різновиди філософської антропології ви знаєте?
10. Що є особливістю соціальної антропології?
11. Назвіть основних представників і загальні ознаки структурної антропології.
12. В чому полягає специфіка культурної антропології?
13. Яка роль політичної антропології у становленні людини і суспільства?
14. Визначте представників і загальні риси релігійної антропології.
15. Сформулюйте перші цілісні уявлення про людину у релігійно-міфологічній антропософії.
16. Визначте відмінні риси між східною і західною парадигмою у розумінні людини.
17. В чому полягає натуралістична (наукова) антропософія?
18. Сформулюйте основні стадії еволюційної концепції антропогенезу.
19. Охарактеризуйте головні чесноти людини за Конфуцієм.
20. Хто проголошує людину «мірилом всіх речей»?
21. На що спрямована софістика у розумінні людини?
22. Визначте головні проблеми людини пізньої античності.
23. Як визначає людину християнська філософія?
24. Які основні антропологічні проблеми вирішують середньовічні філософи?
25. Визначте антропологічний сенс теорії «подвійної істини».
26. Проаналізуйте відмінні риси між теоцентризмом і антропоцентризмом.
27. Назвіть головні ідеї гуманізму.
28. Визначте проблему людини у працях французьких просвітників.
29. Назвіть причини зміни парадигми в напрямку «раціоналізм-іраціоналізм».
30. Які основні ірраціональні чинники в людині ви знаєте?
31. Назвіть ознаки людського.
32. Як визначається біологічне в людині?
33. Які критерії соціального в людині ви знаєте?
34. Що таке особа, особистість, індивід, індивідуальність? Які їх відмінності?
35. Який вплив на розвиток людини має культура?
36. Що таке архетип?

37. Як співвідносяться свобода і творчість?
38. Що таке духовність? Як вона виявляється в людині?
39. Яка ситуація людини в епоху постмодерну?
40. Що таке «граничні ситуації»?
41. Що таке деконструкція людини?
42. У чому специфіка української антропологічної думки?
43. Що таке «монадна особистість»?
44. Яка роль мови як феномену людського буття?
45. Як інтерпретуються значення і сенс у мовних актах?
46. Чому мова є інструментом соціального управління?
47. Визначте мову як носія культурних кодів і сенсів.
48. В чому полягає відмінність між «духом» і «душею»?
49. У чому полягає проблема відчуження людини?
50. Визначте основні категорії людського буття.
51. Який філософський сенс поняття «життя»?
52. Як співвідноситься життя із грою?
53. Визначте філософсько-антропологічний зміст тріади «життя-смерть-безсмертя».
54. Що таке біологічна і соціальна смерть?
55. Як зображена тема смерті в мистецтві?

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота є одним з найважливіших компонентів освітнього процесу, що передбачає інтеграцію різних видів індивідуальної та колективної навчальної діяльності, яка здійснюється як під час аудиторних, поза аудиторних занять, без участі викладача, так і під його безпосереднім керівництвом. У контексті сучасної системи навчання самостійна робота домінує серед інших видів навчальної діяльності студентів після практичної підготовки (може становити від 15 до 55% навчального програмового матеріалу) та дозволяє розглядати накопичувані знання як об'єкт власної діяльності студента.

Пізнавальна діяльність студентів у процесі виконання самостійної роботи характеризується високим рівнем самостійності та сприяє залучення студентів до творчої активності.

Самостійна робота надасть можливість сформувати у студента здібності до саморозвитку, творчого застосування отриманих знань, способах адаптації до професійної діяльності на сучасному етапі. Вирішення цих завдань неможливе лише шляхом передачі знань у готовому вигляді від викладача до студента. Головна мета самостійної роботи – розширити і поглибити знання, уміння, отримані під час лекції, семінарів, попередити їх забування, розвивати індивідуальну схильність, здібності та коло зацікавлень студента.

Основними видами самостійної роботи є:

- 1) опрацювання основної та додаткової літератури з теми;
- 2) написання есе, доповідей, рефератів, презентацій;
- 3) опрацювання окремих тем програми або їх частин.

Контроль самостійної роботи студентів включає:

- ✓ відповідь на контрольні або тестові питання;
- ✓ перевірку конспекту;
- ✓ перевірку виконаних есе, рефератів, презентацій.

Тематика доповідей, мультимедійних презентацій, есе (за вибором)

1. Мова – феномен культури у контексті філософського дослідження.
2. Філософема трансцендентального суб'єкта як основа філософування класичного Заходу.
3. Філософська антропологія М. Шелера.
4. Філософська антропологія Е. Фромма.
5. Людина як універсальна істота.
6. Мартін Лютер. Протестантська людина і «дух капіталізму».
7. Творчо-трансцендентальна сутність людини.
8. Віра, надія, любов як невід'ємні властивості людського буття.

9. Доля: приреченість чи вибір?
10. Феномен людського життя в філософії Ортеги-і-Гассета.
11. Проективність і проблематичність людського життя в екзистенціалізмі.
12. Володіння та буття як фундаментальні принципи існування людини.
13. Потреби у життєвій орієнтації і служінні як фундаментальні вимоги людського існування.
14. Екзистенційний вакуум як діагноз сучасності.
15. Сакральне і профанне у людському житті.
16. Життєтворчість як мистецтво жити.
17. Епікурейська етика та принцип задоволення як один з орієнтирів смисложиттєвих пошуків.
18. Позитивні шляхи знаходження смислу за В. Франклом.
19. Вчинок як початок життєтворчості. Філософія вчинку М. Бахтіна.
20. Проблема індивідуальності в філософії.
21. Феномен людини Т. де Шардена.
22. Проблема *sacrum* у філософії людини.
23. Проблема діалогу у М.М. Бахтіна.
24. Концепція «сутнісних сил людини» та проблема відчуження у філософії К. Маркса.
25. А. Камю «Бунтівна людина».
26. Й. Хейзінга «*Homo ludens*».
27. Від антропології до метаантропології. Концепція Н. Хамітова.
28. Філософський містицизм – художник, поетичний геній у філософії Новаліса.
29. М. Попович «Червоне століття». Метаморфози людини.
30. Проблема людського буття у творчості В. Шинкарука.

ПЕРЕЛІК ЗАВДАНЬ НА МОДУЛЬНІ КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Методика модульного контролю знань студентів з навчальної дисципліни «Філософська антропологія» включає проведення двох модульних контрольних робіт та підсумкового контролю у формі іспиту.

Мета модульної контрольної роботи – письмова перевірка рівня засвоєння знань студентів у її основних складових: у формі тестових завдань на знання теоретичного матеріалу, у формі есе шляхом відповіді на запитання та коментування першоджерел. Кожен варіант складається викладачем вибірково з нижченаведеного переліку теоретичних та тестових завдань.

ПИТАННЯ ДЛЯ ЕСЕ

1. Філософська антропологія як теоретична дисципліна.
2. Проблема антропосоціогенезу і її сучасні інтерпретації.
3. Взаємозв'язок природного і соціального в людині.
4. Антропологічний вимір міфу.
5. Проблема людини у німецьких романтиків (Шлейєрмахер, Новаліс, Гельдерлін, Шиллер, Гете).
6. Свобода – вибір – відповідальність як екзистенціали людини.
7. Духовність як сутнісна характеристика людини.
8. Проблема безсмертя.
9. Смерть як таємниця людського буття.
10. Гідність людини.
11. Що є способом людської трансценденції?
12. Що таке архетипи колективного позасвідомого та архетипи національної культури? Як вони співвідносяться?
13. Окресліть основні проблеми духовності. Чому антропологічна рефлексія є передусім рефлексією етичною?
14. Прокоментуйте марксистське тлумачення людини: «Сутність людини не є абстрактом, властивим окремому індивіду. В своїй дійсності вона є сукупністю всіх суспільних відносин».
15. Визначте особливості національної самоідентифікації на приклади головних світоглядних особливостей українців.
16. Криза духовності і глобальне суспільство.
17. Діяльність людини – одна з найважливіших її властивостей.
18. Життя як цінність.
19. Метаантропологія у перспективі розвитку філософії людини.
20. Порівняйте між собою вихідні тези *екзистенціалізму, філософської антропології та персоналізму*, виділіть в них спільне та відмінне. Спробуйте виділити переваги кожного із названих напрямів філософії антропологічного спрямування, їх недоліки. Спробуйте також окреслити можливості поєднання даних філософських напрямів задля повнішого окреслення людини як предмету філософського осмислення.

КОМЕНТУВАННЯ ПЕРШОДЖЕРЕЛ

1. Перечитайте рядки, що стосуються зв'язку між *дао* та *людиною*:

«Людина слідує законам Землі. Земля слідує законам Неба. Небо слідує законам дао, але дао слідує лише собі самому... Дотримуючись... дао, щоби опанувати існуючими речами, можна пізнати найдавніше дао. Це зветься принципом дао... Треба зробити своє серце повністю безпристрасним, твердо зберігати спокій, і тоді всі речі будуть змінюватись самі собою, а нам залишиться лише спостерігати за їх поверненням. В світі існує велика кількість речей, але всі вони повертаються до свого початку...».

Які настанови дає даосизм людині? Чим визначається Дао для людини? Що вважає даосизм найпершим для людини життєвим орієнтиром?

2. Ознайомтесь із тим, як визначається в даосизмі інше начало буття – «де» (природа, виявленість).

«Зміст великого «де» підпорядковується тільки дао. Дао є безтілесним... Навіть Небо й Земля не можуть зробити будь-що довговічним, тим більше – людина. Тому вона служить дао. Той, хто служить дао, є тотожним дао. Той, хто служить де, є тотожним де... Людина із вищим де не прагне робити добрі справи, оскільки вона є доброю...»

Чим та в якому аспекті поняття «де» доповнює дао? Які чесноти повинна виховувати в собі людина?

3. Ознайомтесь із «принципом недіяння», що впливає із онтології даосизму:

«Розумний полководець не буває войовничим. Умілий воїн не буває гнівним. Той, хто вмів перемагати ворога, не нападає. Той, хто вмів правити людьми, не зневажає себе. Це я називаю де, яке уникає боротьби. Це сила в управлінні людьми. Це значить жити у відповідності до природи і давнього початку (дао).»... «Вода – найм'якша і найслабша істота в світі, але в подоланні твердого й міцного вона непереможна... Слабкі перемагають сильних, м'якість долає твердість. Це знають усі, але не всі так чинять.»

Спробуйте встановити зв'язок між вченням про дао та принципом недіяння. Як ви розумієте принцип недіяння? Якою мірою цей принцип може бути життєвим орієнтиром для сучасної людини?

4. Зверніть увагу на те, яким чином Конфуцій визначає шляхетну людину («благородного мужа») та низьку людину (людину натовпу):

«Шляхетна людина прагне дістатися основи. Коли вона досягає основи, перед нею відкривається правильний шлях. Шанобливе ставлення до батьків та повага до старших братів – ось основа людинолюбства (жень)... Якщо шляхетна людина не поводить себе із гідністю, вона не має авторитету, і хоча вона вчиться, її знання не є міцними... Шляхетна людина до всього ставиться однаково; вона не проявляє пристрасті; низька людина проявляє пристрасті і не ставиться до всього однаково... Якщо в шануванні людина близька до ритуалів, її не варто ганьбити... Не турбуйся про те, що люди тебе не знають, але турбуйся про те, що ти не знаєш людей».

«Шляхетна людина до всього ставиться згідно з обов'язком; діє за ритуалом, у словах стримана, у вчинках правдива... (її) непокоїть те, що вона не

має здібностей, але не те, що інші про неї знають... (Вона) засмучена тим, що після смерті можуть не згадати її імені... Благородна людина ставить вимоги перед собою, низька перед – іншими...»

«Шляхетна людина думає про мораль; низька людина думає про те, як краще влаштуватись. Шляхетна людина думає про те, як би не порушити законів; низька людина думає про те, як би отримати користь».

Поміркуйте над наведеними твердженнями. Як ви вважаєте, в чому вбачав Конфуцій найперші якості людини? Чому він виділяв саме такі принципи людської поведінки? Що перебувало на першому плані в конфуціанстві – якості окремого індивіда чи якості людини як члена людської спільноти?

5. Прочитайте ті рядки, які відомі далеко за межами Китаю. Кому вони належать? Спробуйте пояснити їх значення:

«Що таке людинолюбство? – Поза своїм домом ставитись до людей так, ніби приймаєш дорогих гостей... Не роби людям того, чого не бажаєш собі, і тоді в держав та сім'ї до тебе не будуть відчувати ворожнечі».

6. Найвищим досягненням античної класичної філософії є філософські системи Платона та Арістотеля. Розуміння буття як надчуттєвої ідеї запропоновано Платоном. Розглядаючи наступні тексти, зверніть увагу на зміст поняття «ідея», взаємозалежність ідей між собою та із світом речей.

«Парменід: Скажи ось що: як впливає з твоїх слів, ти вважаєш, що існують певні ідеї, назви яких отримують інші речі, які до них прилучаються; наприклад ті, що прилучаються до подібності, стають подібними, до великості – великими, до краси – красивими, до справедливості – справедливими?

- Саме так, - відповів Сократ.

Сократ: Мені здається, Парменіде, що справа швидше іде так: ідеї перебувають у природі так, ніби у вигляді зразків, інші ж речі подібні до них і є суттю їх подібності, сама ж причетність речей ідеям полягає ні в чому іншому, як лише в уподібненні ним» (Платон).

«Сократ: Ти можеш уподібнити нашу людську природу у відношенні освіченості та неосвіченості ось якому становищу подивись-но: адже люди ніби знаходяться у підземному помешканні, подібному до печери, де упродовж всієї її довжини тягнеться широкий отвір. З малих літ у них там на ногах і на шії кайдани, так що їм не зрушити з місця, і бачать вони лише те, що в них прямо перед очима, бо повернути голову не можуть через ті кайдани. Люди повернуті спиною до світла, що йде від вогню, який горить далеко у височині, а між вогнем та в'язнями проходить верхня дорога, огорожена – поглянь-но – невисокою стіною на зразок тієї завіси, за якою фокусники ставлять своїх помічників, коли поверх завіси показують ляльок... Уяви ж собі і те, що за цією стіною люди несуть всяке начиння, тримаючи його так, що його видно над стіною; проносять вони і статуї, і всілякі зображення живих істот, зроблені з каменю та дерева. При цьому, як буває, деякі з них розмовляють інші ж мовчать.

Главкон: Дивний ти малюєш образ і дивних в'язнів!

Сократ: Подібних до нас. Перш за все, хіба ти вважаєш, що, знаходячись у

такому становищі, люди що-небудь бачать, чи то своє, чи чуже, крім тіней, що відкидаються вогнем на стіну печери, що розташована поперед них? ...Такі в'язні цілком і повністю приймали б за істину тіні тих предметів, що проносять повз них» (Платон).

Ознайомившись з наведеним текстом, спробуйте відповісти на наступні питання: 1. З точки зору Платона, тіні, які в'язні бачать на стіні печери, є предметами чуттєвого спостережуваного світу чи їх ідеями? 2. Що іменував Платон кайданами, які тримають людей, не дозволяючи їм побачити світло істини та справжню картину дійсності?

7. Людина, її свідомість, основні сфери людської життєдіяльності – ось теми, які входять в грецьку філософію разом із високою класикою. Поворот у проблематиці філософії здійснили мислителі, що їх називали софісти. Зверніть увагу, як ця тема подається в наступних текстах.

«... Протагор (засновник софістики) хоче, щоб людина була мірою всіх речей, а саме: для існуючих – мірою буття, для неіснуючих – небуття, при цьому «мірою» він називав критерій, а «речами» – справи; через те він стверджує, що людина – міра всіх справ, для існуючого-буття, для неіснуючого – небуття. У цьому він встановлює тільки те, що здається кожному, і, таким чином, вводить тему відносності» (Секст Емпірик).

Поясніть, як ви розумієте тезу Протагора «Людина є мірою всіх речей»? Як ви вважаєте, ця теза має позитивний, негативний чи суперечливий контекст? Проясніть ці моменти. Що значить відносність (релятивність) у питаннях пізнання, пошуку засад людського буття?

8. Що хотів Сократ і чому його діяльність є поворотним пунктом у всій історії грецького духу?

«Ця людина хотіла зрозуміти і оцінити життя. Ось, мабуть, його фатальна місія, те призначення, без якого немислиме було б ні подальше античне життя, ні віки наступної культури.... Сократ поставив проблему життя, накинувся на життя як на проблему... Сократ захотів перевести життя в царство самосвідомості. Він прагнув силою духу виправити життя, свободу духу він протиставив самостійним проявам буття. І звідси – це дивне, таке несумісне зі всім попереднім, майже негрецьке, неантичне вчення про те, що чеснота є знання, що всякий бажає лише власного блага, що достатньо тільки навчити людину і вона буде добродісною. Сократ перший прагнув зрозуміти життя» (О.Ф. Лосев).

Спробуйте визначити, які основні ідеї вчення Сократа виділяє О.Ф. Лосев у наведеному тексті? Прокоментуйте положення «Сократ захотів перевести життя в царство самосвідомості». Визначте докладніше засади морально-етичного вчення Сократа.

9. Перечитайте нижче наведені міркування римського філософа – стоїка Л. А. Сенеки:

«... Є одне благо і в ньому джерело і запорука блаженного життя: покладатися на себе... Зроби сам себе щасливим! Це тобі під силу, якщо збагнеш одне: благо лише те, в чому присутня добродісність, а те, що причетне до зла, ганебне. Що ж є благо? Знання. Що є зло? Незнання. ... Не зробить тебе

блаженним ні сила, ні краса: і те, й інше відступають перед старістю. Треба шукати чогось такого, що не підпадає... під владу, що не знає перепон. Чи можливо називати це інакше, як богом, що знайшов притулок у тілі людини? ... Благо є тільки у того, у кого є розум... У чому воно? В тому, щоб виправити і очистити душу, котра змагалася б з богами і піднялась над людські межі, вбачаючи все тільки в собі самій. Ти – розумна істота! Така душа може виявитись і у римського вершника, і у вільновідпущеника, і в раба» (Сенека).

Чи можна вважати, що погляди Сенеки тотожні поглядам Сократа? На що саме падає наголос у наведених міркуваннях філософа? Що він вважає основним в людині? На що людина повинна спиратись у житті?

10. Прочитайте наступні уривки Сенеки і вкажіть, на що наголошує філософ?

«Жити щасливо та жити згідно із природою – є те ж саме»

«Розум – це не що інше, як частина божественного духу, занурена у тіло людей»

«Той, хто думає, що рабство поширюється на всю людську особу, помиляється: її краща частина є вільною від рабства. Лише тіло є підкореним і може належати пану, дух же сам собі володар» (Сенека).

11. Проаналізуйте твердження християнської патристики про людину.

«Душа людська через посередництво розуму і знання, які незрівнянно перевершують чуття, підноситься, наскільки здатна, над тілом і більш охоче насолоджується тією насолодою, яка є у ній самій. А чим більше віддається відчуттям, тим більше робить людину схожою на худобу» (Августин Аврелій).

Звертаючись до наведеного тексту, вкажіть якими саме твердженнями окреслюється: місце людини в світі; найважливіші характеристики людини; життєве завдання людини; переваги людини та її життєві небезпеки.

12. Уважно перечитайте наведені нижче характеристики епохи європейського Відродження, уясніть її суперечливість і прокоментуйте прочитане.

«Ренесансна природа була сповненою божественних сил, постаючи перш за все предметом самостійного та некорисливого споглядання і лише у своєму крайньому трактуванні поставала предметом експерименту та технічного перетворення. Ренесансна людина мислила себе у першу чергу творцем та художником подібно до тої абсолютної особистості, створінням якої вона себе усвідомлювала. В епоху західноєвропейського Ренесансу провідне місце зайняв сам себе стверджуючий та активно функціонуючий людський індивідуум з усіма власними небесними сподіваннями та земною обмеженістю, з усією своєю радісно-творчою силою та й з усіма власними немічністю, тугою та невпевненістю...» (О. Ф. Лосев).

Наступні твердження ренесансного мислителя змальовують те наставництво, яке Бог дає людині:

«Я вміщую тебе у центр світу, щоби звідти тобі було зручніше оглядати все, що є в світі. Я не зробив тебе ні небесним, ні земним, ні смертним, ні безсмертним, щоби ти сам, вільний та славний майстер, сформував себе за тим взірцем, якому віддаєш перевагу» (Піко делла Мірандола).

В чому, на ваш погляд, проглядаються суттєві відмінності людського самоусвідомлення часів середньовіччя та Відродження? Які властивості людини постають в даних твердженнях як найперші?

13. «Нехай людина віддасться спогляданню природи у всій її неосяжній величі...Хай погляне на засліплюючий світоч, що осяває Всесвіт як ...смолоскип, хай усвідомить, що Земля – всього лише крапка у порівнянні з величезною орбітою, яку описує це світило, нехай вражається думкою, що й сама ця величезна орбіта – не більше ніж непримітна рисочка по відношенню до орбіт інших світил. ...Бо що таке людина у Всесвіті? Небуття у порівнянні з нескінченністю, все сутне у порівнянні з небуттям, середнє між всім і нічим...» (Б. Паскаль).

Як Б. Паскаль тлумачить співвідношення людини із Всесвітом? Що є причиною сумного становища людини в світі?

14. «Я неодноразово міркував про те, скільки неспокою, небезпек, незгод накликають на себе люди, живучи при дворі або змагаючись на війні...- ...потім я глибше вникнув в цю тяжку людську особливість, мені схотілося дістатися до причини, що лежить в її основі, і така причина дійсно знайшлася: вона вкорінена ...у крихкості, смертності і такій нищості людини, що варто лише задуматись над цим – вже ніщо не здатне нас втішити. Ось чому люди так цінують ігри та базікання...Ми шукаємо...хвилювань, що нас розважають і відвертають від болісних роздумів» (Б.Паскаль).

Що є причиною сумного становища людини в світі? Що є можливою основою гідності людини?

15. «Велич людини – у її здатності мислити. Людина всього лише очерет, найслабше із творинь природи, але вона – очерет мислячий. Щоб її знищити, зовсім не треба всього Всесвіту: досить віяння вітру, краплі води. Але хай навіть її знищить всесвіт, людина все одно перевищує його, бо усвідомлює, що розлучається із життям і що слабша за всесвіт, а він нічого не усвідомлює. Отже, вся наша гідність – у здібності мислити. ...Спробуємо ж мислити гідно: в цьому основа моральності» (Блез Паскаль).

Яким чином (за Б. Паскалем) людина може достойно узасаднити своє життя? Як ви можете пояснити зв'язок гідного мислення із людською моральністю? Чи не сповідує в цьому пункті Б.Паскаль позицію Сократа? Обґрунтуйте свої твердження.

16. Перечитайте наведені міркування А. Печчеї. Поміркуйте якими характеристиками повинна володіти людина у сучасному світі?

«...Людина не знає як вести себе, що по-справжньому бути сучасною людиною. І ця особливість притаманна лише їй – інші види не знають цієї слабкості. Тигр чудово знає як бути тигром. Павук живе так, як живуть павуки...Природна мудрість допомагає всім видам постійно регулювати і вдосконалювати якості, які забезпечують виживання, пристосованість до змінних зовнішніх умов... Але раптово людина у вік НТР виявляється їх смертельним ворогом, ворогом чи тираном майже всіх форм життя на планеті. Людина, вигадавши казку про злого дракона, сама виявляється цим драконом.

Маючи багато спільного з іншими живими істотами, людині бракує лише мудрості вижити...» (А. Печчеї).

В чому полягає людська мудрість? Які виходи із сучасної гуманістичної кризи Ви бачите?

17. Уважно перечитайте наведені міркування Ф. Ніцше і спробуйте застосувати їх до прояснення співвідношення класичної та некласичної філософії: «...Ми повинні переконатися у наївності наших ідеалів та відкрити, що ми, думаючи, що надаємо світу найвище витлумачення, не надали нашому людському існуванню навіть і помірковано відповідної йому цінності... Теза «Все позбавлене сенсу» може бути передана так: неможливо провести до кінця тлумачення світу, на яке була витрачена величезна сила; викликає сумнів, чи не є хибними взагалі всі тлумачення світу».

Які особливості некласичного філософського бачення дійсності та людини наголошені в даних міркуваннях? Сформулюйте та обґрунтуйте своє до них ставлення.

18. Опрацюйте положення, що вводять в порівняння установки класичної та некласичної філософії. Чи є зміна у визначенні місця і призначення людини?

«До характеристики сучасності: розквіт проміжних форм, зникнення виразних типів, розрив із традиціями, зі школою; панування інстинктів, підготовлене високою філософською оцінкою несвідомого... Звичка до безумовних авторитетів перетворилась нарешті у потребу безумовних авторитетів... Наступне покоління... силою своїх історичних інстинктів з необхідністю приводилось до визнання відносності будь-яких авторитетів. Тепер мораль лише тягар, який може постати фатальним. Вона сама, вимагаючи правдивості, примушує нас до заперечення моралі... Передумова такої гіпотези: немає ніякої істини; немає абсолютних властивостей речей; немає «речі в собі»... Цим цінностям не відповідає і не відповідало ніякої реальності...» (Ф. Ніцше).

Які ознаки некласичної філософії та некласичних підходів до явищ культури можна виділити у наведених міркуваннях Ф. Ніцше? Яким чином автор пояснює виправданість некласичного підходу?

19. Перечитайте зауваження німецького філософа А. Швейцера щодо культури як основної умови розвитку людини.

«...В період розквіту культури її не визначають, оскільки те, що культура є прогрес, всім відомо. Потреба у визначенні культури виникає там, де починається небезпечне змішання культури і безкультурності. Культура орієнтована на духовне і моральне вдосконалення людини...Культура виводиться із владарювання людини над силами природи і над самим собою, коли свої помисли і пристрасті особистість узгоджує з інтересами суспільства, тобто, з моральними вимогами...В міру історичного розвитку суспільства і прогресу його економічного життя можливості процвітання культури не розширюються, а звужуються...» (А. Швейцер).

Поміркуйте, в чому визначає автор деморалізацію людини суспільством? Які шляхи виходу з цієї кризи ви бачите?

20. Перечитайте наведені нижче тези відомого українського філософа С. Кримського. Визначте яку роль, на його думку, відіграє «монадна особистість» у розбудові суспільства? Як визначається її самоздійснення у контексті розвитку духовності?

«...Все більше визначається думка про необхідність і утвердження в суспільстві людини не тільки як одиничного чи особливого, але і як монадного утворення, оскільки вона може репрезентувати весь всесвіт, сконцентрований в індивідуумі...В ХХ столітті ефект монадності став досягненням не тільки вождів і пророків, але і багатьох людей за межами істеблішменту сучасної цивілізації. Здатність репрезентувати свій час, свій народ, національну культуру, соціум присутня для всіх, хоча реалізується в міру конституювання особистості і її духовного розвитку...Принцип плеяди (колективу) доповнюється принципом монади...Сама особистість в її монадному здійсненні набуває функції автопортрету людського суспільства...Разом з цим виникає потреба в осмисленні духовності...Однак, яким би випробовуванням не піддавалася історія, в ній діє закон збереження людяності, в силу якого самі жахливі катаклізми породжують разом з тим високі зразки моральної хоробрості, духовної величі, бунтівної гармонії, зухвалої і суворої думки, пошуків вищих цінностей...» (С. Кримський).

21. В чому виявляються найістотніші ознаки людини? Як тлумачать екзистенціалісти людину?

«...Людина володіє деякою людською природою. Ця людська природа, яка є «людським» поняттям, присутня у всіх людей...і житель лісів – природна людина, і буржуа підводять під одне визначення, володіють одними і тими ж якостями. Відповідно, і тут сутність людини передує її історичному існуванню, яке ми знаходимо в природі...Для екзистенціаліста людина тому не піддається визначенню, що спочатку нічого собою не представляє...» (Ж.-П. Сартр).

Які найперші якості людини визначають екзистенціалісти? В чому полягає самоздійснення, сутність людини?

22. Прочитайте уважно уривок із праці Ж.-П.Сартра. Поміркуйте в якому руслі визначає він якості людини.

«...Я завжди буду розраховувати на товаришів по боротьбі в тій мірі, в якій вони приймають участь разом зі мною в спільній конкретній боротьбі...Але я не можу розраховувати на людей, яких не знаю, засновуючись на вірі в людську доброту або зацікавленість людини в суспільному блазі. Адже людина вільна, і немає жодної людської природи, на якій я міг би засновувати свої розрахунки...Я не можу бути впевнений, що товариші по боротьбі продовжать мою роботу після моєї смерті, щоб довести її до максимальної досконалості, оскільки ці люди вільні і завтра будуть самі вирішувати, чим має бути людина. Завтра, після моєї смерті, одні, можливо, вирішать встановити фашизм, а інші виявляться такими боягузами, що дозволять їм це зробити. Тоді фашизм стане людською істиною...Дійсність буде такою, якою її визначить сама людина. Чи означає це, що я повинен вдатися до бездіяльності? Ні. Спочатку я повинен вирішити, а потім діяти, керуючись старою формулою:

«Нема потреби сподіватися, щоб щось робити»...Я, не живлячи ілюзій, буду робити те, що зможу...» (Ж.-П. Сартр).

Що керує людиною в її діяльності? Чи відповідальна людина за вчинки інших у своєму боягузстві чи бездіяльності?

23. Прочитайте уважно наведений уривок. Визначте у чому полягає феномен ігрової культури? Як ототожнюється гра із життям людини. Як, яким чином можна асоціювати гру із свободою людини? Визначте свою думку щодо соціальних ролей.

«...Необхідно знайти певне універсальне правило, певну універсальну сферу діяльності, скажімо – певний універсальний простір, який примирює людей, даючи їм хоча б якісь шанси, виправдовуючи їх часом нестерпне існування...мова йде про потребу пристосувати мірило людського розуму до космічної безмежності духовної складової людського життя. Вічному парадоксу свободи, яку реально можна досягнути лише на уявній лінії горизонту, дає вражаюче вирішення феномен гри. Людина є людиною лише остільки, оскільки має здатність по своїй волі виступати і бути суб'єктом гри...Під личиною свого імені кожен з нас розігрує своє життя, в універсальній сутності гри аналогічну серйозним маскарадним танцям первісних племен...» (Л. Лосєв). «Гра – це всеохоплюючий спосіб людської діяльності, універсальна категорія людського існування...І для мене постає питання зовсім не в тому, яке місце займає гра серед інших явищ культури, але в тому, наскільки самій культурі притаманний ігровий елемент...» (Й. Хейзінга).

В чому універсальність гри? Спробуйте викласти своє бачення цієї проблеми.

24. Перечитайте уривки роздумів відомого українського філософа В. Шинкарука.

«Серед одвічних світоглядних проблем, які тривожили і тривожать людський дух, нашу свідомість, є, насамперед, дві кардинальні: по-перше, це – приреченість всіх нас на смерть і наше потаємне бажання безсмертя; по-друге, це – вкоріненість в нашому бутті зла, злигод і страждань...і наше людське бажання добра, намагання уникнути злигод і страждань, невгамовне прагнення до щастя...» (В. Шинкарук).

Спробуйте визначити чому людина переймається своїм безсмертям, якщо в кінцевому етапі її земного шляху неминуче наступає смерть. Як можливе безсмертя людини? Чим зумовлене страждання людини? Чим відрізняється християнське і сучасне бачення зла, страждань, смерті?

25. Прочитайте наведене твердження щодо самореалізації людини.

«...Доволі очевидним є виділення двох стратегій самореалізації в сучасному світі: стратегії трансцендування та стратегії оволодіння. Перша передбачає духовний і душевний розвиток людини, друга – інтелектуальний і тілесно-технологічний...В проекті метаантропології обґрунтовується стратегія трансцендування...тоді як в проекті постантропології осмислюються можливості тілесної трансформації людини за допомогою новітніх біологічних, комп'ютерних та генетичних технологій...» (Н. Хамітов).

Якою є гідна самореалізація особистості? В чому вона полягає? Яку роль тут виконує метаантропологія? Її відмінність від постантропології. В чому, на вашу думку, полягає самореалізація постлюдини? Чи можна ці дві стратегії поєднати?

26. Прочитайте наведені твердження. Окресліть Ваше бачення свободи і любові.

«Реальність буття духовного світу на відміну від матеріального ґрунтується не на даних зовнішніх почуттів..., а на особливого роду чуттєвості, яка здавна дістала узагальнену назву – любов...» (В. Шинкарук).

«...Лише у свободі людина стає людиною. Проте, у свободі людина знов і знов зіштовхується зі свавіллям, що руйнує людське – руйнує любов у відносинах людей...» (Н. Хамітов).

«...Свобода передбачає здатність не лише бути собою, а й бути з Іншим. І це означає необхідність толерантності в структурі свободи...свого дійсно людського існування людина набуває, якщо в любові до неї іншої людини вона починає існувати для іншої людини» (Н. Хамітов).

Чи входить любов до структури свободи? В чому Ви вбачаєте ознаки свободи людини?

27. Природа самотності є надзвичайно актуальною в філософсько-антропологічній думці. До цієї проблеми зверталися С. К'єркегор, розглядаючи її як «замкнутий світ внутрішньої самосвідомості, що розкривається тільки Богом», А. Шопенгауер – як «фатальний результат волі до життя», Ф. Ніцше – як «причина відчуження людини від інших», М. Хайдеггер визначає самотність як «одночасно надія на піднесення і туга за ними» тощо.

Як впливають пограничні ситуації на проблему самотності? Чи можна вважати самотність кризою для саморозвитку людини? Чи є проблема самотності різновидом страху людини?

ТЕСТОВІ КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Філософія антропологічного спрямування:
  - а) перш за все та переважно намагалась вписати людину в світовий еволюційний процес;
  - б) вважала вивчення людини найпершим та найважливішим завданням філософії.
2. Філософія ХХ ст. відрізняється своєю одностайною відданістю традиціям класичної філософії.   1) Так   2) Ні
3. Представники філософської антропології закликали:
  - а) вивчати людину всебічно, засобами різних наук;
  - б) вивчати людину в контексті світового еволюційного процесу;
  - в) розглядати людське буття через його внутрішнє переживання;
  - г) розглядати людину як результат соціально-культурного процесу.
4. «Людина – мірило всіх речей», вислів, проголошений:
  - 1) Протагором;   2) Сократом;   3) Сенекою;   4) Августином.
5. Термін «культура» означає:
  - 1) культура – це звичай, мова;
  - 2) культура – це загальноприйнятий спосіб мислення (менталітет);
  - 3) культура – це сплав діяльності і результатів цієї діяльності у вигляді сукупності створених матеріальних і духовних цінностей;
  - 4) культура – це ознака мистецтва.
6. Це – соціальне за своєю природою, відносно стійке і за життя сформоване психологічне утворення, яке є системою соціально значущих рис людини:
  - 1) індивід;   2) самість;   3) індивідуальність;   4) особистість.
7. Автор твору «Структурна антропологія»
  - 1) М.Шелер;   2) Е.Фромм;   3) К.Г.Юнг;
  - 4) Т.де Шарден   5) К.Леві-Стросс
8. Термін «онтогенез» означає:
  - 1) процес формування держави;
  - 2) процес історичного формування соціальної сутності людини;
  - 3) процес формування «надлюдини»;
  - 4) процес розвитку людини від моменту народження до смерті.
  - 5) процес розвитку людини від первісного суспільства до сучасності.
9. Середньовічні філософи стверджували, що людина:
  - 1) результат біологічної еволюції;
  - 2) створена за образом і подобою Бога;
  - 3) продукт соціальної дійсності;
  - 4) продукт речової активності.
10. Індивідуальна свідомість – це:
  - 1) відображення повсякденних потреб людей;
  - 2) відображення індивідуального буття конкретної особистості;
  - 3) система знань, притаманна видатній особистості;
  - 4) психологічна освіта, яка являє собою систему соціально значимих рис людини.

11. _____ є одним із засновників філософської течії, у центрі якої є вчення про людину, проблеми духовного та душевного в людині, основи її існування в суспільстві, гарантії виживання, долі гуманістичних цінностей. Ця течія _____

1) А.Августин;	а)антропоцентризм
2) З.Фрейд;	б) психоаналіз
3) М.Шелер	в) феноменологія
4) Піко делла Мірандола	г) патристика;
5) П.Рікер	д) антропологія

12. Прагнення до влади, що визначає сутнісну форму самоствердження людини, пов'язане з розвитком:

- 1) політології; 2) політичної антропології; 3) політики; 4) соціальної філософії.

13. З точки зору гедорнізму, смисл життя полягає у:

- 1) відмежуванні від світу та умертвінні плоті заради спокути гріхів;
2) прагненні до щастя як істинного призначення людини;
3) насолоді, бажано, як можна більш різноманітній, тут і зараз;
4) отриманні із всього користі.
5) прагненні до Бога.

14. Автор твору «Культура і світ дитинства»

- 1) М.Мід; 2) Е.Фромм; 3) А.Адлер; 4) Г.Юнг

15. Особистість – це:

- 1) Особистість – це вроджена якість кожного індивіда;
2) Особистістю є не кожна людина, а тільки видатна;
3) Оскільки поняття «особистість» невідокремлена від поняття «суспільства» - кожна людина потенційно є особистістю;
4) Особистість є стабільна, незмінна якість кожного індивіда.

16. Сутність проблеми біологічного і соціального в людині полягає у питанні:

- 1) про пріоритет матеріальних, чи духовних потреб;
2) про взаємодію і співвідношення генів та виховання;
3) про форми боротьби за існування в людському суспільстві;
4) про співвідношення свідомих та безсвідомих факторів в детермінації людських вчинків.

17. Негативне відношення до земного життя, яке розглядається як суцільна черга страждань, характерне для:

- 1) марксизму; 2) позитивізму; 3) буддизму; 4) конфуціанства.

18. Відомий представник Північного гуманізму вважається:

- 1) Томас Мор; 2) Еразм Роттердамський; 3) Леонардо Бруні 4) К.Салютатті

19. Термін «філогенез» означає:

- 1) процес формування держави;
2) процес історичного формування соціальної сутності людини;
3) процес формування «надлюдини»;
4) процес розвитку людини від моменту народження до смерті.
5) процес розвитку людини від первісного суспільства до сучасності.

20. Завершіть визначення: «Еволюція формування фізичного типу людини, її свідомості, навичок, трудової діяльності та ціннісно-духовних орієнтацій у природі та суспільстві називається _____»

21. З позиції християнського світобачення спасіння душі поставало найпершим життєвим завданням людини внаслідок того, що:

- 1) душа розглядалась як найперша складова людини, гідна вічного життя;
- 2) душа розглядалась як основа людської індивідуальності, тому її збереження було умовою збереження індивідуальності;
- 3) душа поставала частинкою чистого буття, тому збереження її чистоти дорівнювало збереженню сили та потенціалу божественного світла;
- 4) душа була дарунком Бога, а її збереження свідчило про людську вдячність;
- 5) людина перебувала в особистому діалозі із Богом і повинна була дбати про свою позицію в даному діалозі.

22. Вкажіть правомірне співвідношення – Предметно-проблемний простір філософської антропології – це співвідношення:

- 1) людина-Космос; 2) людина-суспільство; 3) людина-природа.

23. У філософській антропології суб'єктом діяльності є людина творяча відповідно до мудрості, інтелекту.

Це – _____

24. Завдання богослов'я – пізнати у світі розуму те, що вже прийняте вірою, вважав:

- 1) Тертулліан; 2) Августин; 3) А.Ф.Аквінський; 4) П.Абеляр

25. Особистість – це:

- 1) індивід як представник людського роду;
- 2) людина, яка активно впливає на історичні суспільні відносини у відповідності до своїх здібностей і нахилів;
- 3) продукт суспільних відносин;
- 4) сукупність рис характеру, темпераменту і вольових установок.

26. Згідно з даною теорією людина була створена вищою надприродною істотою:

- 1) теорія креаціонізму; 2) теорія дарвінізму; 3) теорія глобального еволюціонізму; 4) теорія мутаціонізму.

27. Прекше визначив людину як «суспільну тварину»:

- 1) Декарт; 2) Арістотель; 3) Августин; 4) Сенека.

28. Вища здатність суб'єкта, яка керує діяльністю розсудку, це –

- 1) совість; 2) свідомість; 3) почуття; 4) розум.

29. Індивід у філософії розуміється як:

- 1) синонім поняття «людина»;
- 2) родове поняття, тобто відображає загальні риси, притаманні людському роду;
- 3) стійка система соціально-значимих рис, характеристика людини як члена суспільства;
- 4) сукупність фізичних здібностей окремої людини;
- 5) соціальна «маска».

30. Пріоритет окремих особистостей над суспільним цілим утверджує:

- 1) індивідуалізм; 2) колективізм; 3) суб'єктивізм; 4) агностицизм.
31. Проблема достоїнства людини всебічно розглянута і послідовно гуманістично вирішена у філософії:
- 1) Леонардо да Вінчі; 2) Т. Кампанелли; 3) Піко делла Мірандоли
4) К. Салютатті
32. Термін «антропогенез» означає:
- 1) процес історико-еволюційного формування фізичного типу людини;
2) процес історичного формування соціальної сутності людини;
3) процес формування «надлюдини»;
4) процес розвитку людини від моменту народження до смерті.
33. Специфіка філософської антропології полягає в:
- 1) дослідженні біологічних параметрів людини;
2) дослідженні походження і становлення людини;
3) визначенні сутності людини, людських якостей;
4) дослідженні соціальних детермінант у поведінці людини;
5) визначенні напрямів подальшого розвитку людства.
34. Наполягання на тому, що справжнє знання є основою правильних моральних вчинків було характерним для:
- а) Сократа; б) Сенеки; в) Демокріта; г) Геракліта;
д) Марка Аврелія.
35. Автор твору «Сутність людини, новий досвід філософської антропології»
- 1) М. Шелер; 2) Е. Фромм; 3) К. Г. Юнг; 4) Т. де Шарден
36. У філософії поняття «світ» розкривається через поняття:
- 1) людина, особистість, всесвіт душа;
2) космос, всесвіт, буття, матерія, субстанція;
3) земля, людина, космос, добро, зло;
4) дитина, батько, мати, всесвіт.
37. Слово «individuum» означає:
- 1) неподільний; 2) самостійний; 3) самодостатній; 4) досконалий.
38. Основні питання І. Канта Що я можу знати? Як я маю діяти? На що я можу сподіватися? ставлять проблему:
- 1) що таке пізнання;
2) що таке буття;
3) що таке людина;
4) що таке мораль.
39. Неповторна своєрідність окремої людини (зовнішність, характер, звички, особливості, ін.), на противагу типовим рисам, це –
- 1) індивід; 2) індивідуальність; 3) особистість; 4) суб'єкт; 5) особа.
40. Пріоритет інтересів суспільства над інтересами індивіда характерний для:
- 1) колективізму; 2) анархізму; 3) індивідуалізму; 4) лібералізму.
41. Впишіть визначення: «_____ це визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і утвердження своїх здібностей».
42. Що вивчає філософська антропологія?
- 1) свідомість людини;

- 2) буття;
- 3) сутність і природу людини;
- 4) пізнання.

43. Заснований К.Леві-Строссом напрям культурної антропології, який виявляє значимість структур соціального життя:

- 1) структурна антропологія;   2) символічна антропологія;
- 3) філософська антропологія,   4) історична антропологія.

44. Категорія «діяльність» означає:

- 1) цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт;
- 2) інстинктивну активність живої істоти;
- 3) цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт;
- 4) вплив об'єкта на суб'єкт.

45. Процес соціалізації означає:

- 1) активну участь людини в суспільному житті;
- 2) засвоєння та використання людиною соціокультурного досвіду;
- 3) приналежність людини до тої чи іншої соціальної групи;
- 4) участь людини у соціалістичному русі.

46. Автор твору «Сходінки органічного і людина»

- 1) М.Шелер;   2) Е.Фромм;   3) К.Г.Юнг;   4) Т.де Шарден;
- 5) Г.Плеснер

47. Діяльність, спрямована на осмислення суб'єктом своїх особистих пізнавальних (а інколи не тільки пізнавальних) форм і передумов, – це:

- 1) редукція;   2) рефлексія;   3) реакція;   4) революція.

48. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, набутих в процесі існування, – це:

- 1) цінності;   2) філософія;   3) культура;   4) наука.

49. Біологізаторські концепції стверджують, що:

- 1) всі люди народжуються рівними від природи, тільки соціальне середовище робить їх різними;
- 2) життя людини визначене її генотипом;
- 3) життя людини визначене її вихованням;
- 4) життя людини визначене долею.

50. Наприкінці ХІХ ст.-на поч. ХХст. зароджується новий напрям у філософії – феноменологія. Сучасна феноменологія пов'язана з концепцією:

- 1) _____ Основні цілі феноменології_ побудувати науку про
- 2) _____ і розкрити життєвий світ, світ повсякденного життя як основу
- 3) _____. Розпочинати вивчення життєвого світу потрібно з дослідження свідомості. Свідомість повинна вивчатися не як засіб дослідження світу, а як основний предмет
- 4) _____.

До поданих речень виберіть правильну відповідність:

- А) 1.Ф.Ніцше; 2. суспільство; 3.всього буття; 4.науки.
- Б) 1 Е.Гуссерль; 2. науку; 3. всього пізнання; 4. філософії.
- С) 1.О.Конта; 2. релігію; 3. всього існування; 4. логіки;
- Д) А. Шопенгауера; 2. природу; 3. всього суцього; 4. психології.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Людина як предмет філософського осмислення.
2. Специфіка і актуальність проблеми людини в філософії.
3. Своєрідність людського способу буття в світі.
4. Природа як об'єктивне начало в людині. Антропний принцип.
5. Проблема походження людини в філософії: різноманітність теоретичних підвалин.
6. Проблема антропосоціогенезу і її сучасні інтерпретації.
7. Проблема сутності людини в філософії: різноманітність теоретичних підходів.
8. Взаємозв'язок природного і соціального в людині.
9. Свобода, творчість, духовність як сутнісні характеристики людини, форми прояву її універсальності і унікальності.
10. Соціокультурна сутність людини.
11. Людина як універсальна та унікальна істота.
12. Діяльно-перетворювальна сутність людини.
13. Становлення принципу діяльності в філософії, його зміст і значення.
14. Людське життя як філософська проблема. Проективність і фундаментальні протиріччя людського буття.
15. Життя як проект. Проблема життєтворчості.
16. Філософія у пошуках смислу життя: загальні підстави обміркування проблеми.
17. Позитивні шляхи знаходження смислу.
18. Філософське обміркування детермінованості людського життя. Доля : приреченість чи вибір?
19. Життя людини як проблема: свобода – вибір – відповідальність як необхідні засоби реалізації творчої життєдіяльності людини.
20. Кінечність індивідуального існування людини. Людина перед обличчям смерті.
21. Ідентичність і самоідентичність.
22. Смысл смерті і гідність людини.
23. Потреба у життєвій орієнтації і служінні: профанне і сакральне, вічне і скороминуче у житті людини.
24. Проблема безсмертя у духовному досвіді людства.
25. Жага безсмертя. Символічні моделі безсмертя.
26. Поняття людина – індивід – індивідуальність – особистість та їх взаємозв'язок.
27. Проблема індивідуальності в філософії. Взаємозв'язок індивідуального і соціального в людині.
28. Вчинковий характер особистості. Соціальні ролі і соціальні позиції особистості.
29. Внутрішня автономія і відповідальність як найважливіші характеристики особистості. Моральні засади особистості.
30. Особистість і «самість». Проблема самовизначення, самоутвердження, самореалізації.

31. Особистість як єдність індивідуального і соціального.
32. Свідомість і самосвідомість.
33. Самотність. Буття наодинці.
34. Соціалізація особистості. Фактори соціалізації.
35. Ціннісний вимір людини. Духовні цінності.
36. Мова як феномен культури.
37. Культурні коди спілкування.
38. Роль символічних форм в розумінні, тлумаченні та артикуляції життєвого світу.
39. Особливості комунікативної діяльності.
40. Техніка та її вплив на сучасне суспільство.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ

Оцінювання знань студентів здійснюється відповідно до положень «Про організацію освітнього процесу в Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет»» (пп. 5.2, 5.3), «Про порядок та методика проведення семестрових (курсівих) екзаменів і заліків в Ужгородському національному університеті» затверджених наказом ректора ДВНЗ «УжНУ» № 698/01-17 від 08.05.2015 р. та «Про оцінювання навчальних досягнень студентів ДВНЗ «УжНУ» за кредитно-модульною системою» затвердженого наказом ректора ДВНЗ «УжНУ» № 503/01-17 від 03.03.2015 р. (п.2.2).

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання можуть бути:

- іспит;
- стандартизовані тести;
- реферати, есе;
- презентації результатів виконаних завдань та досліджень;
- інші види індивідуальних та групових завдань.

У процесі викладання навчальної дисципліни «Філософська антропологія» передбачене застосування як академічних, традиційних, так і проблемно-орієнтованих, інноваційних інтерактивних навчальних технологій. У процесі виконання студентом самостійної роботи перевага надається ініціативному самонавчанню, що дозволяє магістру в межах загальних тем обирати і досліджувати проблемні питання за інтересами.

При викладанні дисципліни «Філософська антропологія» застосовуються як традиційні, так і інноваційні та інтерактивні форми занять: проблемна лекція, лекція-конференція, семінар-дискусія, семінар-конференція. Метою таких форм навчання є формування та удосконалення: навиків творчого осмислення інформації та креативних підходів до її презентації; вміння правильно висловлюватися й аргументувати власну думку; здатності до конструктивного діалогу; критичного мислення, особистісних характеристик (толерантність, комунікабельність, повага до альтернативної думки) тощо.

Перевірка рівня навчальних досягнень студентів з дисципліни «Філософська антропологія» здійснюється на основі результатів **поточного, модульного та підсумкового (іспит) контролів**.

За умов кредитної технології навчання контроль успішності студентів поділяється на:

- **поточний контроль**, який здійснюється викладачем безпосередньо в ході вивчення дисципліни на лекціях (фронтальне опитування), практичних заняттях (усний, письмовий, комбінований, тестовий, практичний, презентація).

Оцінюються:

- усні відповіді на семінарських заняттях;
- активність у дискусіях, вміння аргументувати власну позицію;

- виконання практичних завдань;
- контрольні тестування;
- підготовка усних доповідей;
- підготовка презентації та її захист.

Максимальна оцінка поточного контролю становить 60 балів.

- **модульний контроль успішності**, який здійснюється з метою оцінки рівня засвоєння студентом програми навчальної дисципліни (письмове тестування).
- **підсумковий семестровий контроль**: усне опитування, відповіді на запитання.

Форма підсумкового семестрового контролю: іспит.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	Зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах). / О. О. Рафальський (керівник авторського колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (науковий редактор). Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 1. 432 с.; Книга 2. 536 с.
2. Вальверде К. Философская антропология (пер. с испан. Вдовиной Г.). М.: «Христианская Россия». Серия: АМАТЕКА, 2001. 412 с.
3. Гатальська С. М. Філософія культури. Підручник. К.: Либідь, 2005. 328 с.
4. Головка Б.А. Філософська антропология: Навч. посібник. К., 1997.
5. Голубович І. В. Стратегії розвитку сучасної філософської антропології та філософії культури : методичні рекомендації з вибіркового курсу для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 033 «Філософія» / І. В. Голубович, В. Л. Левченко, О. С. Петриківська. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2021. 80 с.
6. Гуревич П.С. Философская антропология: учебн. пособие. М.: Издательство «Омега-Л», 2010. 607 с.
7. Кримський С. Б., Павленко Ю. В. Цивілізаційний розвиток людства. К.: Вид-во «Фенікс», 2007. 316 с.
8. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. Мюнхен-Львів., 1995.
9. Любутин К.Н., Грибакин А.В. Западная философская антропология. От Фейербаха к Фромму: Учебное пособие. Екатеринбург, 1994.
10. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: Навчальний посібник. К.: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
11. Марков Б.В. Философская антропология: очерки истории и теории. СПб.: Издательство «Лань», 1997.
12. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: Онтологія людини. К., 1995.
13. Практикум з філософії: Методичний посібник для викладачів та студентів ВНЗ / Під редакцією В. Л. Петрушенка. К.: «Каравела»; Львів: «Новий світ – 2000», 2003.
14. Сабиров А.Г. Социально-философская антропология: принципы конституирования и предметного определения. М: изд-во Московского пед. ун-та, 1997. 120 с.
15. Ситник О. С. Культурна антропология: походження людини і суспільства : посіб. для студ. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2012. 179 с.
16. Соціологія культури : Навч. посібник / О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін.; за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. К. : «Каравела», Львів: «Новий Світ – 2000», 2002. 334 с.
17. Трубина Е. Г. Социальная антропология: учебное пособие для студентов философского факультета. Екатеринбург: Изд-во Урал.ун-та, 2003. 150 с.

18. Філософія: світ людини. Курс лекцій: Навч. посібник / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003. 432 с.
19. Философия: Человек и жизнь. Учебн. пос. / Под ред. проф. Н. С. Кожеуровой. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2002. 319 с.
20. Філософська антропологія в контексті сучасної епохи / М. О. Булатов, В. П. Загороднюк, К. С. Малєєв, Л. С. Солонько. К.: Стилос, 2001. 245 с.
21. Хамітов Н. В. Философия: Бытие. Человек. Мир от метафизики к метаантропологии. Курс лекций. 3-е издание. К.: КНТ, 2015. 268 с.
22. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: Проблема людини та її меж: Навч. посібник. К.: КНТ, Центр гавчальної літератури, 2006. 296 с.
23. Читанка з історії філософії. У 6-и книгах. / За ред. Г. І. Волинки. Київ: Довіра, 1993.
24. Шульц П. Философская антропология. Введение для изучающих психологию. Новосибирск: НГУ, 1996.
25. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упорядник М. Шафовал. К.: Знання, 2006. 341 с.
26. Ярошовець В. І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму. Підручник. К.: Знання України, 2006. 214 с.

Першоджерела

1. Августин Аврелий. Исповедь. Абельяр П. История моих бедствий. М., 1992.
2. Адлер А. О нервическом характере. СПб., 1997.
3. Аристотель. Никомахова этика. Соч.: В 4 т. М., 1984.
4. Аристотель. О душе. Собр. Соч.: В 4 т. Т. 1. М., 1975.
5. Бахтин М. М. Собрание сочинений: В 7-ми т. М.: Издательство русские словари; Языки славянской культуры. Т. 1: Философская эстетика 1920-х годов, 2003. 960 с.
6. Бергсон А. Материя и память. Собр. соч.: В 4 т. Т.1. М., 1992.
7. Бердяев Н. А. Дух и реальность. М.: АСТ; Х.: Фолио, 2003. 679 с.
8. Бердяев Н. О назначении человека. М., 1993.
9. Бердяев Н.А. Самопознание. Л., 1991.
10. Бердяев Н. А. Философия свободного духа. М.: Хринитель, 2006.
11. Бодрийяр Ж. Система верей. М., 1995.
12. Брюнинг В. Философская антропология. Исторические предпосылки и современное состояние. (1960). Перевод с немецкого А.В. Перцева. // Западная философия. Итоги тысячелетия. Екатеринбург-Бишкек, 1997, С. 209-410.
13. Бубер М. Философия человека. М., 1992.
14. Валла Л. О свободе воли. М., 1989.
15. Валла Л. Об истинном и ложном благе. М., 1989.

16. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. В кн.: Избранные произведения. М., 1990.
17. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа. СПб., 1994.
18. Гелен А. О систематике антропологии // Проблема человека в западной философии. М., 1988.
19. Гердер И.Т. Идеи к философии истории человечества. М., 1977.
20. Григорій Сковорода: філософія свободи / За ред. Мирослав Попович. К. : Майстерня Білецьких, 2008. 256 с.
21. Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философия. Философия как строгая наука. Мн.: Харвест, М. : АСТ, 2000. 772 с.
22. Делез Ж. Зигмунд Фрейд. // Венера в мехах. М., 1992.
23. Делез Ж. Логика смысла. М., 1995.
24. Делез Ж. Фуко. М. 1997.
25. Деррида Ж. Позитивизм. К., 1996.
26. Западная философия. Итоги тысячелетия. К. Ясперс, В. Брюнинг, Н. Гартман, А. Шмидт, Дж. Папини, М. Де Унамуно. Екатеринбург, Бишкек: Деловая книга, Одиссей. 1997. 656 с.
27. Зиммель Г. Созерцание жизни. // Зиммель Г. Избранное: В 2 т. Т.2. М., 1996.
28. Камю А. Бунтующий человек. М., 1990.
29. Кант И. Антропология. СПб., 1998.
30. Кант И. Критика практического разума. СПб., 1996
31. Кассирер Э. Опыт о человеке: введение в философию человеческой культуры // Проблема человека в западной философии. М., 1988.
32. Кьеркегор С. Болезнь к смерти // Этическая мысль. М., 1990.
33. Кьеркегор С. Страх и трепет. М., 1993
34. Леви-Строс К. Структурная антропология. М., 1983.
35. Маркузе Г. Одномерный человек. М., 1995.
36. Несмелов В.И. Наука о человеке. Казань, 1905-1907 (репринт – 1993).
37. Ницше Ф. Генеалогия морали // Ницше Ф. Соч.: В 2 т. М., 1990.
38. Ортега-и-Гасет Х. Бунт мас : Вибрані твори. К.: Основи, 1994. 424 с. С.: 15-139.
39. Ортега-и-Гасет Х. Человек и люди // Ортега-и-Гасет Х. Избранные труды. М., 1997.
40. Печчеи А. Человеческие качества. М.: Прогресс, 1980. 302 с.
41. Платон. Алкивиад 1. Критон. Пир. Теэтет. Федон. Федр // Платон. Соч.: В 4 т. М., 1993.
42. Плеснер Г. Ступени органического и человек / Проблема человека в западной философии. М.: Прогресс, 1988.
43. Проблема человека в западной философии: Переводы / Сост. и послесл. П. С. Гуревича; Общ. ред. Ю. Н. Попова. М.: Прогресс, 1988. 552 с.
44. Психоанализ и культура: Избр. труды К. Хорни и Э. Фромма. М., 1995.
45. Руссо Ж.-Ж. Исповедь. М., 1997.

46. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов. М., 1990.
47. Сковорода Г.С. Твори: У 2 т. Гарвардська бібліотека давньої української літератури. Корпус українських перекладів: Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. Київ, АТ «Обереги», 1994. 480 с.
48. Спиноза Б. Краткий трактат о Боге, человеке и его счастье. Избранные произведения. М., 1957.
49. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека. М.: Прогресс, 1981. 367 с.
50. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. М.: «Наука», 1987.
51. Финк Э. Основные феномены человеческого бытия / Проблема человека в западной философии. М.: Прогресс, 1988. С. 357-402.
52. Франк С.Л. Духовные основы общества. М., 1993.
53. Франкл В. Человек в поисках смысла. М., 1990.
54. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия // Психология бессознательного. М., 1989.
55. Фрейд З. Я и Оно. М., 1993.
56. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М., 1994.
57. Фромм Э. Бегство от свободы. М., 1990.
58. Фромм Э. Душа человека. М.: «Республика», 1992. 430 с.
59. Фуко М. Герменевтика субъекта. // Социологос. М., 1990.
60. Фуко М. Забота о себе. М., 1998.
61. Фуко М. История безумия в классическую эпоху. СПб., 1997.
62. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. М., 1994.
63. Хабермас Ю. Пізнання й інтерес. В кн.: Зарубіжна філософія ХХ століття. У 6-и книгах. Книга 6. Київ: Довіра, 1993. С. 228-238.
64. Хайдеггер М. Письма о гуманизме: Проблема человека в западной философии. М.: Наука, 1988. 338 с.
65. Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий. СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2011.
66. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. М., 1993.
67. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. М.: Прогресс, 1992. №3. 45 с.
68. Швейцер А. Упадок и возрождение культуры. М.: Прометей, 1993. 512 с.
69. Шелер М. Положение человека в Космосе. Проблема человека в западной философии. М.: Прогресс, 1988. С. 31-95.
70. Шелер М. Философское мировоззрение. В кн.: Избранные труды. Москва: Гнозис, 1994.
71. Шопенгауэр А. Афоризмы житейской мудрости. В кн.: Избранные произведения. М.: Просвещение, 1992.
72. Юнг К. Архетип и символ. М., 1991.
73. Юркевич Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека. В кн.: Философские произведения. М., 1990.
74. Ясперс К. Смысл и назначение истории. М., 1991.

Допоміжна література

1. Андрос Є. І. Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного : монографія / Є. І. Андрос, Г. І. Шалашенко, В. П. Загороднюк, Н. В. Хамітов, А. М. Дондюк, Т. М. Лютий, Л. А. Солонько, Г. П. Коваadlo, О. А. Ярош, К. С. Малєєв; Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. К.: Наук. думка, 2010. 349 с.
2. Андрос Є. І. Інтелект у структурі людського буття : монографія / Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. К.: Стилос, 2010. 358 с.
3. Андрос Є. І. Антропокультурні чинники європейського вибору України : монографія / Є. І. Андрос, Г. І. Шалашенко, В. П. Загороднюк, Н. В. Хамітов, Т. В. Лютий; ред.: Є. І. Андрос; НАН України, Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди. Київ: Наук. думка, 2014. 300 с.
4. Антропологический поворот в философии XX века. Вильнюс, 1987.
5. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти. М.: «Прогресс-Академия», 1992. 528 с.
6. Байлук В. В. Человечествознание. Духовная самореализация личности: законы успеха: монография / Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 2013. 511 с.
7. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. М., 1995.
8. Белорусов С. Психологія страху смерті. Людина і світ. Вересень, 2002. С. 38-47.
9. Буття людини, природа та соціум: соціально-філософські виміри. Харків-Бердянськ, 1998.
10. Быстрицкий Е.К. и др. Бытие человека в культуре. К., 1992.
11. Білодід Ю. М. Духовність: сутність, структура, функції : монографія. Житомир: Редакційно-видавничий відділ ІПСТ, 2003. 192 с.
12. Буття людини. Соціально-філософський аспект : колективна монографія / за ред. А. М. Федя, Л. І. Мозгового. Слов'янськ, 2004. 159 с.
13. Вільчинська С. В. Філософська антропологія: ризики інтеграційних процесів. Мультиверсум. Філософський альманах. 2019. Вип. 5-6. С.80-93.
14. Воронкова В. Г. Деконструкція гуманізму в умовах постмодерністської глобалізації. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2010. Вип. 40. С. 14-35.
15. Газнюк Л. М. Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття: Монографія. К.: ПАРАПАН, 2008. 368 с.
16. Горизонт духовності виховання: колективна монографія / The Horizon of Spirituality of Education: collective monograph. Уклали й підготували Йонас Кевішас та Олена М. Отич. Вільнюс: Zuvendra, 2019. 584 с.
17. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. К.: Знання України, 2007. 580 с.
18. Гуревич П.С. Философская антропология Сартра // Философские науки. 1989. №3.
19. Гуревич П.С. Человек как объект социально-философского анализа // Философские науки. 1989. №11.
20. Дейк ван Т.А. Язык, познание, коммуникация. М., 1989.

21. Демичев А.В. Дискурсы смерти: Введение в философскую танатологию. СПб., 1997
22. Диденко В. Сумма антропологии. Кардинальная типология людей. М., 1992.
23. Дудченко В. Потенціали і нові горизонти духовного оновлення українського суспільства / Володимир Дудченко // Наукові записки. Серія «Філософія». Вип. 10. 2012. С. 319-329.
24. Дядів З. Духовність як чинник самовизначення особистості // Історія, теорія та практика музично-естетичного виховання: матеріали Другого всеукраїнського науково-практичного семінару. Дрогобич: Посвіт, 2008. С. 63-69.
25. Емельянов Ю.Н. Введение в культурантропологию. СПб., 1992.
26. Железнов Ю.Д. Природа человека и общества. М., 1996.
27. Зінченко В. В. Глобалізм: перспективи світового розвитку і трансформації людини (соціально-філософський аналіз) // Матеріали конференції «Новости научной мысли-2011».
28. Ігнатенко М. Філософія життя і смерті як конструкт художньої культури ХХ століття // Філософська думка. 2000. № 1. С. 42-64.
29. Исаев В.Д. Человек в пространстве цивилизации и культуры. Луганск: Світлиця, 2003. 188 с.
30. Исупов К.Г. О философской антропологии М.М. Бахтина // Бахтинский сборник. Вып. I: Сб. ст. М.: Прометей, 1990. С. 30-46.
31. Караульна Н. В. Духовність: сфера сутності чи існування людини? // Вісник НАН України. 2002. № 11.
32. Каюа, Роже. Людина та сакральне. Пер. з фр. К.: «Ваклер», 2003. 256 с.
33. Кримський С. Б. Заклики духовності ХХІ століття: (3 циклу щорічних пам'ятних лекцій імені А. Оленської-Петришин, 2002 р.) К.: Академія, 2003. 32 с.
34. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации // Вопросы философии. 1992. № 12. С. 21-28.
35. Култаева М.Д. Антропологический поворот буржуазной философской мысли: Предпосылки, задачи, функции // Современная буржуазная философия человека. К., 1985.
36. Культуротворчі виміри людини в сучасному універсумі: колект. монографія / І. В. Вернудіна, В. П. Драпогуз, Т. К. Гуменюк, Л. П. Саракун та ін.; за ред. М. М. Бровка. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 380 с.
37. Лекторский В.А. Идеалы и реальность гуманизма // Вопросы философии. 1994. №6.
38. Личковах В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури. К.: Вид. ПАРАПАН, 2011. 196 с.
39. Мамардашвили М. К. Проблема человека в философии // О человеческом в человеке. М., 1991.

40. Мамфод Льюис. Миф машины. Техника и развитие человечества. М. : Логос, 2004.
41. Михайловський Р. А. Антропологічний вимір феномену духовності: до проблеми концептуалізації // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2017. №3 (34). С. 155-165.
42. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи. Дрогобич-Київ: «Відродження», 2004. 488 с.
43. Мовчан М. Самотність як полівекторний феномен: філософсько-антропологічний дискурс. // Філософські обрії. 2008. №20. С. 124-137.
44. Мовчан, М. М. Самотність як феномен буття особистості : монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. 265 с.
45. Мовчан М. М. Страх як проблема буття людини в соціальному середовищі : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2019. 356 с.
46. Моисеев Н. Человек и ноосфера. М., 1990.
47. Моуди Р. Жизнь после смерти. М.: МПКЦ «Перспектива», 1991. 160 с.
48. Наука і цінності людського буття / Альчук М.П., Бойченко М.І., Вишинський С.Д. та ін.; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 550 с.
49. Невгод В. Земля еси, в землю повернешся...// Людина і світ. Листопад-грудень, 2002. С. 56-60.
50. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац.общ.-науч.фонд; Научно-ред.совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин. М.: Мысль, 2010. Т.1. 744 с.
51. Носова А. Ю. Людина у цивілізації: Захід і Схід. К., 1998.
52. Онищук О. Контури феномена постлюдини в інформаційному суспільстві: особливості експлікації // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Філософські науки. 2013. № 750. С. 46-51.
53. Опейда Л. М. Проблема цілісності буття у філософській культурі // Наук. вісн. ВНУ ім. Лесі Українки. Серія : Філософські науки. Луцьк, 2009. № 19. С. 22-28.
54. Орлов А. В., Орлова Т. І. Етноавтостереотипи, національний менталітет і духовність // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. мат. Вип. II. К., 1997. С. 343-344.
55. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. Львів: ПАІС, 2006. 120 с.
56. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини: монографія. К.: «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2020. 256 с.
57. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей. Вісник Національної академії наук України. 2016. № 6. С. 45-52.
58. Попович М. Бути людиною. К.: Києво-Могилянська академія, 2016. 223 с.
59. Попович М. В. Поняття гуманітарного простору в зв'язку із взаємодією релігії та інших форм культури // Колегія. 2009. № 5-6(18-19). С. 11-20.

60. Проблеми людини в українських реаліях: від радянської людини до громадянина Української держави. XIII Шинкаруківські читання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18 квіт. 2018 р. / ред.: Л. В. Губерський та ін. Т-во України «Знання», НАН України, Нац. акад. пед. наук України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди, Ун-т сучас. знань. Київ: Знання України, 2018. 111 с.
61. Рафальський І. О. Український національний проект і його цивілізаційний контекст // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012. Вип. 6. С. 244-253.
62. Роменець В. А. Життя і смерть: осягнення розумом і вірою. К.: Либідь, 2003. 232 с.
63. Сележан Й. Ю. Основи національного виховання (Українознавство: історичний, філософсько-релігієзнавчий аспекти): Хрестоматія. Чернівці: Книги – XXI, 2006. 306 с.
64. Сенченко А. Я., Дорошенко В. Н. Світоглядна культура як духовний потенціал суспільства // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. 2004. № 18. С. 91-98.
65. Сичивиця О.М. Філософські підходи до проблеми людини. Львів, 1993.
66. Слюсар В. М. Духовна культура суспільства як чинник самореалізації особистості // Вісник Житомирського державного університету. 2009. Вип. 47. С. 8-12.
67. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество. М., 1992.
68. Степаненко І. В. Духовність і життєва компетентність // Філософська думка. 2005. № 6. С. 40-55.
69. Степаненко І. В. Метаморфози духовності в ландшафтах буття / М-во освіти і науки України, Харків. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків: ОВС, 2002. 255 с.
70. Степин В. С. Философская антропология и философия науки. М., 1992.
71. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід / За ред. В. В. Танчера, В. П. Степаненка. К.: Інститут соціології НАН України, 2004. 244 с.
72. Сухова Н. Духовность и гуманизм человека XXI века // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. 2015. № 2 (22).
73. Табачковський В. Г. Колізії антропологічного розмислу / В. Г. Табачковський, Г. І. Шалашенко, А. М. Дондюк, Н. В. Хамітов, Г. П. Коваadlo, Є. І. Андрос; НАН України. Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди. К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. 156 с.
74. Табачковський В. Г. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах / В. Г. Табачковський, А. М. Дондюк, Г. І. Шалашенко, Є. І. Андрос, Г. П. Коваadlo; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди. К.: Наук. думка, 2004. 244 с.
75. Табачковський В. Г. Людина в цивілізації XXI століття: проблема свободи : моногр. / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Т. В. Лютий, Г. І. Шалашенко, Є. І. Андрос; Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди. К.: Наук. думка, 2005. 271 с.

76. Табачковский В. Г. Человеческое мироотношение: данность или проблема? К: Наукова думка, 1993.
77. Табачковський В. Г. Творча спадщина О. Кульчицького та Київська світоглядно-антропологічна школа // Філософсько-антропологічні читання '96. Вип. 2. Київ, 1996. С. 20-31.
78. Трансформація сучасного освітнього простору: кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2020. 244 с.
79. Тюріна Т. Г. Криза духовності сучасного суспільства: реалії і шляхи виходу (ноосферний підхід) // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2018. Вип. 5. С. 214-223.
80. Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми. / В. І. Шинкарук та ін.; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. К.: Педагогічна думка, 2000. 286 с.
81. Філософська антропологія та сучасність (пам'яті В. Г. Табачковського) / уклад.: Є. І. Андрос; Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. К.: Стилос, 2008. 528 с.
82. Філософська антропологія, психоаналіз та арт-терапія: перспективність взаємодії: підхід філософської антропології як метаантропології: збірник наукових праць / За ред. Хамітова Н. В. К.: Інтерсервіс, 2016. 206 с.
83. Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко, М. І. Бойченко, М. І. Михальченко, ін. Харків : «Корвін», 2002. 672 с.
84. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. І. Шинкарука та ін. Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАНУ. К.: «Абрис», 2002. 742 с.
85. Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко, М. І. Бойченко, М. І. Михальченко, Т. В. Андрущенко. 3-є вид., доповнене. Харків : «Р.И.Ф.», 2005. 670 с.
86. Філософія: терміни і поняття: Навчальний енциклопедичний словник / Під редакцією В. Л. Петрушенка. Львів: «Новий світ-2000», 2020. 492 с.
87. Философская антропология: словаль. Под. ред. Н. Хамитова. К.: КНТ, 2011.
88. Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В. І. Шинкарука і сьогодні // Філософські діалоги. 2010. Вип. 4. Ч. 1.
89. Фролов И. Т. Перспективы человека: Опыт комплексной постановки проблемы, дискуссии, обобщения. 2-е изд. переработ. и доп. М.: Политиздат, 1983. 350 с.
90. Хамітов Н., Крилова С. Філософський словник. Людина і світ. К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. 264 с.
91. Хамітов Н. В. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. К.: КНТ, 2017.
92. Хамітов Назіп Філософія цивілізаційного проекту України: людина та її гідна самореалізація як мета і умова поступу // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. Вип. 4 (90). С. 71-89.
93. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту / Н. В. Хамітов. К.: КНТ, 2020. 394 с.

94. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: світовий та вітчизняний контексти // Вісник НАН України. 2021, № 5. С. 81-94.
95. Харченко Л. М. Духовність як вимір сучасного життя людини: соціально-філософський аналіз // Наукові записки НаУКМА. Том 140. Теорія та історія культури. 2012. С. 20-24.
96. Целік Т. В. Особистісне начало у філософській культурі Київської Русі. К.: Вид. ПАРАПАН, 2005. 312 с.
97. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии: Древний мир – эпоха Просвещения / Редкол.: И. Т. Фролов и др.; Сост. П. С. Гуревич. М.: Политиздат, 1991. 464 с.
98. Человек: соотношение национального и общечеловеческого: Сб. материалов международного симпозиума (г. Зугдиди, Грузия, 19–20 мая 2004 г.) Выпуск 2. / Под ред. В.В. Парцвания. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2004.
99. Шенкао М. А. Смерть как социокультурный феномен. К.: Ника-Центр, 2003. 320 с. (Серия «Проблема Человека»; Вып.4).
100. Шинкарук В. Віра, Надія, Любов // Віче. 1994. №3. С. 145-150.
101. Шинкарук В. І. Методологічні засади філософських учень про людину // Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми. К.: «Педагогічна наука», 2000. С. 8-49.
102. Это человек: Антология. / Сост., вступ. статья: П. С. Гуревич М.: Высшая школа, 1995. 320 с.
103. Ятченко В. Ф. Історія духовної культури українського етносу. Частина перша. Давня українська культура. К.: Міленіум, 2004. 148 с.
104. Buherko, J. Philosophical approaches to the study of the spiritual human being: naturalistic interpretation of spirituality // Психологія і суспільство. 2016. № 3. С. 46-52.
105. Friedman M. The Human Way. Chambersburg, Penn.: Anima Books, 1982.
106. Haferkamp H., Smelser N. J. Social change and modernity / Haferkamp Hans, Neil J. Smelser. Berkeley, Los Angeles, Oxford : University of California Press, 1992. 445p.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. Велика Українська Енциклопедія
URL: <https://vue.gov.ua>
2. PSYLIB. ПЕРШОДЖЕРЕЛА
URL: <https://psylib.org.ua/books/index.htm#fil>
3. Вопросы Философии
URL: <http://www.logic.ru/Russian/vf/index.html>
4. Центр антиковедения Санкт-Петербургского Государственного университета
URL: <http://www.centant.pu.ru/>
5. Perseus Digital Library

- URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>
6. The Stoa Consortium for Electronic Publication in the Humanities
URL: <http://www.stoa.org/about>
  7. Minerva - An Internet Journal of Philosophy / ed. Stephen Thornton, Ph.D.
URL: <http://www.ul.ie/~philos/vol8/index.html>
  8. Stoic Voice Journal
URL: <http://www.geocities.com/stoicvoice>
Архів: URL: <http://www.geocities.com/stoicvoice/back.htm>
  9. Каталог посилань на ресурси Інтернет «Навчальні дисципліни»
URL: http://library.vspu.edu.ua/html/posilan_disciplini.html
  10. Електронний каталог наукової бібліотеки НАКККіМ
URL: http://library.nakkkim.edu.ua:8080/libr/TopicDescription?topic_id=438
  11. Стенфордська філософська енциклопедія: переклади вибраних статей.
URL: <http://www.philosophy.ru/ru/phil/iphras/library/ruspaper/KEZIN1.htm>
  12. Сайт кафедри філософської антропології
URL: <http://anthropology.ru/ru/texts>

Навчально-методичні рекомендації

Василь Левкулич

Уляна Мараєва

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

Підписано до друку 30.06.2022. Формат 60x84/16.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 3,2.

Наклад 100 прим. Віддруковано на різнографі.

Видавництво УжНУ «Говерла»

88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців
виготівників, і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія Зм №32 від 31 травня 2006 року